KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XI-ik évf. Május, Junius 1876. 3-ik füzet.

Vallás és modern materialismus.

(Felolvastatott a londoni „Manchester New College“ megnyitása alkalmával, okt. 6-án 1874, Dr. J. Martineau igazgató által).

Forditotta Derzsi Károly.

Ez intézet czélja az, hogy a keresztény élet terjesztésére önkéntesen alakult társaságok elsőjére, a nonconformista papságra, alkalmas egyéneket válaszszon és neveljen. Ennek kivitelében mindig két szabály tartatott szem előtt: 1.) a különös tanulmányok, melyek vallásos hitünk forrásaival foglalkoznak — a természet vizsgálásában, vagy a szent könyvek magyarázásában — nyitva hagyattak a gondolkozás és tudomány minden ujabb világosságának játékára s viszszatükröztek minden helyes alapu értelmi változást; 2.) az általános tanulmányok, melyek a mivelt elme egyensulyozott mérlegét megadják, terjedelmesekké tétettek, a menynyire csak a rendelkezésre álló évek engedék. Mindkét szabályban észrevehető a dolgok helyes felfogása utáni erős vágy, a lehető fölfedezés veszélyeinek megvetése, s az a meggyőződés, hogy a legnagyobb és világosabb lélekben a vallás forrásainak legüdébb és teljesebb folyása van, s mindez amaz eszmével együtt, hogy a lelkész, a helyett, hogy az adott theologiának organuma lenne: észbeli felsőbbségének természetes béfolyásánál fogna lépjen az élre s vezérkedjék a szabályozott véleményfejlés segélyével.

Soha sem hiányoznak rosz próféták, kik e rendszerben nem biznak. Oly sok szabad levegő nem a zárkozott theologusnak való. Ily változhatóság megcsalja a párthoz tartozónak megállapitott eszméjét; s „a gyakorlati embernek“ nincs szüksége arra, hogy papjának feje a nagyon sok tanulástól nehéz legyen, vagy hite a metaphysica vacuumában meggyengittessék. Jelenben e részleges bizalmatlanság helyét egy mélyebb és részlegesen kiható kételly foglalja el, mely nemcsak a rendszert, de intézetünk czélját s munka-

körét is illeti. A tanuló irodalmi foglalkozása mellett, a külső természet tanulmányozása, az emberi nevelésre vonatkozó hagyományaink s véleményünk szerint, mindig tiszteletteljes helyet foglal el; s alig van oly specialis tudomány, melyben a saját történetünkhöz tartozó, kitünő egyeseknek nevei ne tündökölnének; könyvtárunk kedvelt polczairól a Newton „Principiája“, Franklin „Essay-i“, Priestley és Dalton „Paper-jei“, Lyell „Principle-jei“, Southwood Smith és Carpenter „Biological Treatise-i“, Sir James Smith botanikai buvárkodásai bizonyos személyes érdekkel tekintenek reánk. A fokozatos bővités, melylyel ez ügyes magyarázók korábbi világrajzunkhoz járultak, a szélesbedő t é r, az i d ő mélyedő láthatárai, a vegytani elemek új csoportjai, a physiologiai szerkezet fejlődött csodái s a szerves élet lánczában hiányzó szemek gyors bétöltése, örömmel lőnek üdvözölve, mint oly tények, melyek a körülöttünk létező valóságokra dicsőséget árasztanak, s új szentélyek felállitása által egyszerü templomunkat, melyben egykor állánk, egy szépen öszszeállitott nagyszerüséggé változtatják. Igy volt ez mindaddig, a mig a fölfedezések egyenként jöttek s a b i b l i a i chronologia vagy a p o c a l y p s i s nem kérdezősködött bizonyitékuk felől. De m o s t nem kell-e megvallanunk? ugy látszik, hogy a bizonytalanság és aggódás bizonyos árnyai lopóznak elő s a természettudományok előrehaladó világosságával vegyülve, azt kevésbé elevenitő melegséggé változtatják; és ez többé nem a tényleges és határolt fölfedezés egyszerü egymásutánjában jőn elő, hanem egy egyetemes elmélet negélyes romboló hatalmával, melyben a vizsgálódás nyomán létrejött tények, inductio által öszszegyüjtött törvények, s az ez által támogatott felfogások, mint homogen erősségüek, vannak öszszeállitva. Ez uton a dolgok g e n e s i s é r ő l egy tudósitás adatik, feldolgozva ugyan a tudomány nagyon sok igaz czikkelyeiből, de rendszerbe szedve egy kérdéses, vagy épen tarthatatlan philosophia tételei és feltevései szerint. E tudósitás a tapasztalatlan olvasó előtt ugy tűnik fel, mintha egy darabból állana, s zavarba jőn, midőn a dolgok „h o n n a n“-ja s „h o v á“-ja felől látszólag teljes kimutatást talál, a nélkül, hogy abban bármi csekély i s t e n i r e is vonatkozás lenne; midőn látja, hogy a virág szépsége szükségességgé hervad; midőn megtanulja, hogy az ember nem s z á n d é k o s a n állittatott saját helyére az élet szinpadán, hanem egyszerüen ide dobatott a legtökéletesebb állatok versenyző szenvedélyei által; midőn megérti, hogy a választott lények, melyek a föl-

det birják, a bukások végtelen sorain lépdelnek, s csak mint mérhetlen nyomor és halál emlékjelei maradnak fenn. Igy terjedett el szélesen az a vélemény, hogy a természetrajz és tudomány a theologiának halálos döfést adnak, s az emberi életből a vallási jelenséget számüzik; hogy a templomok s azok jelvényei eltünnek, mint a boszorkányok szobája s az astrologok tanja; s hogy, miután minden a természet fölött sötét és üres: a kik a természetfölöttit feltárni akarják, el kell enyészniök, mint „vakoknak vak vezérei". Hogy ez a vélemény jó alapon nyugszik-e, nagyon komoly kérdés a társadalomra nézve, s különösen égető azokra, kik embereket nevelnek másoknak lelki vezéreiül, s a kik nem ruházhatnak rájok semmi más szabályozó hatalmat, mint a szellem benső erejét, a dolgok igazságával s egy rokonszenvteljes szivvel együtt. Mindez ideig tanulóink ama feltevések szerint neveltettek, hogy a világegyetem, mely minket körülvesz és bézár, egy örökkévaló szellem élet-lakhelye, hogy ez a világ egy folyamatban levő erkölcsi igazgatás szinhelye, és hogy az emberi vágy felső zónái, az egyén és szenvedélyei felhőin feljül, egy isteni egyesülés légkörébe emelnek minket. A haladó gondolkozás és enthusiasmus épen e beívelő körbe terjeszkedett át, hogy annak világosságát és tüzét elragadja. S ha „az új hit" rendeltetése az, hogy az eddigi helyzettel ellenkező tételeket hordjon magában, ha ránk bizza, hogy az egyszerüen moleculákból álló világegyetemből, pessimista világból s az élet kérlelhetlen harczából csináljunk a mit tudunk: mindez egy egészen másnemü apostolságot igényel, s az észszerü tanulmányokban oly változást idéz elő, hogy reánk nézve legokosabb lenne viszszavonulni s az új jövőnek engedni át, hogy prédikálja saját evangeliumát s találja fel, ha lehet, az öröm-hirdetés eszközeit. Jobb foglalkozásunkat egyszerre bevégzettnek nyilvánitani, mint érzeményi szenvedésben tovább maradni, s elfogadni ama szives biztatást, hogy nincs igazság többé a vallásban, hanem csak egy kis kedves érzés; és hogy, habár a mi tanitani való tárgyainkat illeti, iskoláinkat már holnap bézárhatnók, kár nélkül nyitva is hagyhatjuk az „emotio" ápoldája gyanánt. Én bizom, hogy mikor az „emotio" üresnek bizonyul, kitöröljük s megszabadulunk tőle.

Azonban, habár a természetbuvár és theologus között semmi társviszony nem formálható eme feltételek mellett, hogy t. i. egyikre az értelmet, másikra az érzést irjuk át; nem lehetséges-e mégis,

*

hogy az ujjongás és félelem hullámzásában hibásan szervezik valódi álláspontjukat s viszonyaik nem állithatók-e oly helyzetbe, hogy mindenik kész legyen hinni. Logikai észrevétel külső helyzetéből s a természettudós által elfogadott inductiók kérdésre vonása nélkül tekintve vitatkozásaikat, én hiszem, hogy mindkettő hibásan fogja fel amaz inductiók horderejét a vallásra nézve, s hogy ámbár e horderő bizonyos tekintetben fontos, sem minősége, sem nagysága nem olyan, a milyennek gyakran mondják. Merem állitani, hogy a vallás essentiája, mely a fennebbi három feltevésen alapszik, a természettudományok minden lehető eredményeitől független s a dolgok genesisének különböző elméletei közt erősen áll.

Az egyszerü idők gyakorlatlan elméje neki esik minden dolognak tömegesen, határozatlanul érez és gondolkozik önmaga s létezésének mezeje, a belső és külső, a mulandó és maradandó, a látható és láthatatlan felől; tudománya s istentisztelete, képzelődéseinek rajzolatai s hitének szemlélődései olyanok, mint egy egyszerü szövet, melynek minden elszakadott szála rontja s alaktalanitja az egészet. Innen a legrégibb szent hagyományok a világalkotás meséibe mennek át s a természet rendszeres kimagyarázására tett legrégibb kisérleteket, melyekben a physikai eszmék regés öltözetet viselnek, Aristoteles „theologiaiaknak“ tekinti. Meg kell vallanunk, hogy saját korunk sem emelkedett még ki e zavarból, s menynyiben az egyházi hit még mindig egy adott kosmogoniához s természetes embertörténethez szabja magát, tudományos megvitatásokra nyitva áll s azoktól már is sok sebet kapott, melyek alatt láthatólag hervad és enyészik. Szükségtelen mondani, hogy a genesis új könyve, mely „első elemeiért“ Lucretiushoz, ötödik napjáért a protoplasmushoz, Ádám s Évájáért a „természetes kiválasztáshoz“, s minden egyébért az evolutiohoz folyamodik, a genesis régi könyvének minden pontban ellenemond; s a menynyiben a paradicsom álmát eloszlatja s az esés tragédiáját eltörli, egyszerre megsemmisiti a megváltás szükségességét és tervét is, s igy Európa történeti egyházait öszszeomlani engedi. Ha valaki tudni akarja, menynyire terméketlen a modern napvilágban a symbolicus könyvek theologiája s menynyire távol áll éltünk valódi forrásaitól, kövesse egy kissé az egyházi reform legújabb mozgalmát s figyeljen a megoszlott kereszténység orvoslása végett Bonnban tartott gyülésekre. Athanasius vagy Cyrill személyes megjelenése a tanácsteremben alig lenne meglepőbb, vagy az anathema kiáltások

a régen elhaltak hangjain alig lennének csodálatosabbak, mint a München, Chester, Pittsburg s a keleti egyház emberei által való viszszaidézése a jelenre nézve jelentés nélküli formuláknak, mint a jövő reményeinek, mohó vitatása a hazugság finom változatainak s az azok közötti különbségeknek szorgos leplezése homályos kifejezések által. A különös értelmi anachronismusnak ilyen jelei megmagyarázzák, sőt mentik azt az ellenszenvet s néha megvetést, melylyel nagyon sok gondolkozó ember, tiszteletteljes szivvel bár, minden vallásos társaságtól elfordul s egyházon kivül él. Az egyházfők gyarlósága okozta azt, hogy a benső isteni szellemet, mely hitök forrásain átleng, eltévesztve, a buzgóbb de sötétebb idők veszendő felfogásait s igazolatlan mondásait használták fel rendszerök anyagjául; anynyira, hogy az általok öszszeállitott alkotványban minden, a mi a mult végrendeletében legkérdésesebb, elavult physica, regés történelem, messiási mythologia, magokba a falakba épittetett bé s most kikerülhetetlen pusztulások által az egészet öszszeomlással fenyegetik. De miért háritanók e gyarlóságot csakis a zsinatokra és papokra? Hisz az egészen emberi dolog levén, mindenikünkhez tartozik. Képeinket a láthatatlan dolgokról mindig a mások ismereteivel egybevetve alakitjuk át határozott véleménynyé s toljuk előtérbe, mintha az valódi hitünknek fényképszerü hasonmása lenne. És mégis a vallás lényege soha se talál útat az elmélet ezen rámáiba. Mihelyt öszszeállitottuk, elsíklik belőle, s ha üldözzük, még hátrább vonul; mindig kész munkálni az akarattal, megédesiteni a vágyakat, s tisztelettel árasztani el az életet; de viszszautasitja a láttatást, valamint azt is, hogy a gondolkozás isteni fénymezéből a gondolat emberi formájába menjen át. Polgáriasodásunk alapitói ama gyarlóságának eredményei vészthozók nemcsak az egyházra, melynek rendszere alá van ásva, hanem a tudomány szellemére is, mely azt aláásta. A tény az, hogy a nappal, holddal s csillagokkal, a földön és földben, fajunk megjelenése előtt ép ugy, mint azután, egészen más dolgok történtek, mint a melyeket a szentesitett cosmogonia elősorol. Különösen az e m b e r, magasabb helyzetből leesés helyett, alsóbbról emelkedett fel, s a megromlás helyett a folytonos javulás törvényét örökli; anynyira, hogy mindez a theologiai képen nemcsak egy szerfölött nagyitó üvegnek, hanem egy, a tárgyakat felforditva mutató tükörnek eredménye gyanánt tűnik fel. És mégis ez a kép, daczára ily átváltoztatott szánandó állapotának, hetenkint mint új állittatik milliók elébe,

kik azt isteninek tekinteni tanittatnak. Ez a theologiai oldal hibája. Másfelől a tudomány is átvette ellenfeleitől azok tévedéseinek legroszabbját, a menynyiben a szabálytalant s törvénytelent az istenivel ugyanazonositja, s felteszi, hogy minden, a mi a természet határán belől van, kiesik az istennel való viszonyból. Valamint a teremtés régi története is csak természetfeletti paroxismus utján hivta közbe a fensőbb hatalmat a végre, hogy a természet határán túl némi új kiindulási pontot nyerjen: ugy az új buvárlók azt képzelik, hogy az agens, ki közbehivatott volt, eltávozott s hirdetik, hogy az anyag gondolkozó erő nélkül is mindent megtehet. Az isteni ész eszméjét a csodatevő eszméjével igy öszszevétve, csak átmennek a theologiai csatatérre s elragadják onnan ennek legrégibb és legtompább fegyverét, a mely modern öszszeütközésekben csak terhére lehet a kéznek, mely azt forgatja. Lássuk mi a története negativ felfedezésüknek. A természetbuvárnak ifju korában mondák, hogy bizonyos közökben, például az organismus váltakozó fajai öszszeköttetéseinél, a hirtelen teremtés munkái a teremtmények új csoportjait hozák létre a semmiből. E közöket ő később érettebb tudománynyal megtámadja; a közbejáruló alakoknak egy sorát megtalálja s egyebeket hozzávetéssel pótol; s mikor a rokonságok meglehetős egészek, s az űr a productio rendjében be van töltve, hozzánk fordul s azt mondja: „nézzétek, a létrejövés lánczában nincs hiányzó szem, bármily meszszire viszszanyomozzátok is azt; az isteni agens nem szükségesebb ott és akkor, mint itt és most. Legyen ugy, ámde épen ez az itt és most teszi szükségessé az agenst, a végre, hogy ő a rendszeres hatalomnak forrása legyen, s a törvények szövedékét jelenléte által érthetővé tegye; róla bizonyságot találunk nemcsak az ürben, hanem a létezőnek folytonosságában, nem a változás felfüggesztésében, hanem annak örökké tartó folyásában; mert a világegyetem, mint ismert, egész teljében a gondolatviszonyok rendszere levén, csak egy örökkévaló észben állhat fenn, mely gondolja azt.

A vallás a dolgok genesisének egész történetét a tudományoknak feltétlenül feladni kénytelen; nem mintha része nem lenne az okság nagy kérdésében, hanem, mert azzal való ügye egészen különbözik a tudományokétól. A vallás csak a jelenségek „honnanját“ kérdezi, mialatt a tudományok azoknak „hogyanja“ felől vizsgálódnak; az az: czéljok el van érve, mihelyt megta-

látták, hogy a tüneményék milyen csoportokban vannak, az egymásután következés minő szálain függenek s hasonlóságaik szerint minő osztályba sorozhatók. Ezek mind az észrevétel által megállapitható tények, s mindig ugyanazok maradnak, bármi legyen is eredet-adó erejük. Ez utolsó kérdéshez a tudományoknak nincs mondani valójok. Másfelől, midőn e ponton a vallás beszélni kezd, s állitja, hogy az igy rendszerbe tett tünemények nem egyebek az észnek szüleményeinél, semmi esetre sem itél előre a modus operandi-ról, hanem kész elfogadni a rokonságokat s rendezést, melyet a buvárló ügyessége felmutathat. E buvárlásokra nézve a vallásnak nincs semmi szava. Ha valaki valaha bebizonyithatná, hogy avilágegyetem rendszere olyan, a melyben az ész nem mozoghat, hogy az teljesen öszszefüggetlen s eszmény nélküli: a vallásnak, mint az okság tanának rendszerét, azonnal lerombolná; de ugyanekkor fölfedni a tudomány lehetetlenségét is, minthogy ez utóbbi a világ tüneményeinek egy oly értelmi tervrajzzá-szervezésében áll, mely annak eredeti typusa szerinti alkotványát viszszatükrözi. Hogy azok, kik a világegyetem érthetővé tevésén fáradoznak, annak az értelemhez való viszonyát tegyék kérdésbe: egyike ama különös ellentmondásoknak, melyekbe a legkitünőbb specialisták gyakran — idegen mezőkben elmélkedve — esni szoktak. Ha a világ részenkénti öszszerakására ész szükséges; annak előállitása hogyan kivánhatná az ész megtagadását?

Nemcsak a babona történetében fordul elé az, hogy az emberi elme önmaga által teremtett agyrémei terhe alatt küzködik: de egy nem kevésbé nyomasztó s nem valódibb bölcseleti feltevés is nehezülhet a kebelre, mignem egy barátságos érintés, vagy az ébredő világosság eloszlatja a varázst s feltünteti a csendes reggelt és a nyugalom ágyát. Nincs semmi logikai illusio, például, a materialisták tanában? „Az anyag az csak, mire szükségem van,— mondja a természettudós — add ide annak átomait s kimagyarázom a világegyetemet.“ Jól van. Végy anynyit belőlök, a menynyit tetszik: nézd, mindennel birnak, a mi szükséges a testhez — lévén mind homogen, solid testek.“ „Ez nem elég, mondja ő, Demokritusnak vagy a mathematikusoknak megjárna, nekem több kell. Az átomok ne csak mozogjanak s különböző alakuak legyenek, hanem anynyi fajuak is, a menynyi chemiai elem van; mert hogyan állithatnék elő vizet, ha csak hydrogen moleculáim lennének?“ Legyen ugy, fogjuk mondani, csakhogy ez a te kijelölt adatodnak meglehe-

tős kibővitése, sőt több ágakra osztása; mindazáltal monismusa daczára is terved bajosan jut czélhoz; mert, ugyanis forrásaidnak minő felhasználása által fogsz előállitani például, öntudatot? Semmi szervezet sem mutathat fel neked többet mozgó anyagnál, és a mint Dubois-Reymond megjegyzi, áthatolhatlan űr van „a határozott agy-átomok határozott mozgásai s a kezdetleges tények között, melyeket sem meghatározni, sem tagadni nem tudok — fájdalmat vagy örömet érzek, édességet izlelek, rózsaillatot szagolok, zenehangokat hallok, piros szint látok, ama nem kevésbé közvetlen bizonyitással együtt, melyet azok adnak, tehát létezem." „Teljesen, örökre megfoghatatlannak marad — folytatja — hogy a carbont, hydrogent, nitrogent, oxygent s más atomokat illetőleg akármi csekély jelentőséggel is birjon az, hogy azok mikép feküsznek vagy mozognak." Semmi módon sem láthatja az ember, hogy azoknak találkozásából és egyesüléséből öntudat mikép származhatik."[1]) „Mit mondasz e problemához?" „Az nem zavar engem — igy szól — ti természetesen tudjátok, hogy átomaim mindig a nehézség és vonzerő által voltak illetve, s most Fechnerrel[2]) csak azt kell állitanom, hogy a moleculák közt különbség van; vannak szervetlenek, melyek csak helyöket cserélhetik; vannak szervesek, melyek rendjöket változtathatják. Ezeknek elegendő számával problémánkat megfejthetjük." „Valószinüleg, — mondjuk, látva mily gondosan el vagy készülve minden eshetőségre; s ha a következő lépéskor szorultságból mégis a gondolat- és akarathoz kellene járulnod, ujra átomaidra tekintve, dobhatsz közéjök egy marok Leibnitz-féle mondatot, hogy szolgáljanak mint lelkek kicsinyben, s készen lehetsz titokban ama Vorstellungsfähigkeit-tal, melyet természet-magyarázóink oly nagyra becsülnek. De aztán észre is kell venned, hogy anyagod mikép változtatja divatját minden alkalommal. Mint koldus indul el rongyosan, s mint fejedelem áll elő, mihelyt nagy vállalatok szükségesek, megrakodva gazdagon s csaknem teljhatalommal. Szóval épen azt adod meg neki, a mit tőle elvenni szeretnél.

[1]) „Ueber die Grenzen des Naturerkennens" 29. lap. Hasonl. a 20. lapot. „Be fogom most bizonyitani, a mint hiszem vagyon meggyőző uton, nemcsak, hogy a tudomány jelen állása szerint az öntudat anyagi föltételei által ki nem magyarázható, — a mit meglehet mindenki megenged, — hanem, hogy a dolgok természetéből kifolyólag, e föltételek által soha kimagyarázható nem lesz."

[2]) Einige Ideen zur Schöpfungs- und Entwickelungsgeschichte der Organismen. 1. 2. §.

„Gyökeresen meg kell változtatnunk az anyagról való fogalmainkat, mondja prof. Tyndall; s aztán meri hinni, meg fog az felelni minden követelésnek, magában hordva „a földi élet igéretét és hatás-képességét.“[1]) Ha a fogalom- vagy nézetváltoztatás pontosan megállitva volna, az inditvány valódi értelmü, megpróbálható és megbirálható lenne. E nélkül az csak anynyit mond: ostromoljátok csak a szót quaesitumaitokkal s igérem, hogy megvilágositom azokat. Ily feltevés mezején azonban könynyü átutazni. Az ember bétesz a bankba egy kerek öszszeget, mielőtt indul s minden megálláskor abból részleteket húz, s igy nagy útját adósság nélkül végzi bé. Szavak azonban, mielőtt ily gazdag előjogokkal birhatnának, physicai jelentésükből kiemelkedve valóságos θεοφόρα ὀνομάτα lesznek, — melyek istent hordanak magukban s igy felbontják az elméletet, melynek képét viselik. Ily nagyon ügyes anyag, — anyag, mely mindennel felér, mely irhat Hamletet, kitalálja saját evolutioját, s a világ isteni monarchiája helyett moleculás plebiscitumot állit: kissé túlszerénynek tekinthető az ész járulékai megtagadásában.

A csalódás akkor sincs kikerülve, ha adatunkat kettőbe hasitjuk s a helyett, hogy minden requisitumunkat anyaggá halmoznók öszsze: meghagyva régi állásában, hozzá veszszük az erőt is, mint külön lényeget. A két postulatum ép ugy fogja teljesiteni igéretét, mint az egy, feltéve, hogy azoknak magvaiban el van rejtve mind az a mit azokból, szükséges gyümölcs gyanánt ki kell fejleszteni. Ez esetben az „erő“ szó egy büvös mag-edény, mely tartalmának kifolyásával meglep. A meglepetést egy vagy két gyenge vonás okozza, melyre a müvész büszke lehet, — a menynyiben a nem egyenlők egyenlőknek látszanak s a tölgyfa magvából kikelhet egy csirke. Először is az erő szó többesbe tevődik. Azután annak tagjai, minthogy már sokan vannak, különválasztatnak, s minthogy mindenik tényleges, felismerhetők a munkáról, melyet végeznek. Az egyik gépész lesz, a másik vegyész, a harmadik gyors futár az élet pályáján, a negyedik kitalálja a hátralevőket mind, elvégzi okoskodásunkat azok felől s öszszegyüjti vizsgálódásainkat. Az utolsó tehát sokkal méltóságosabb a többieknél. A dolgok ily megállapitása mellett ugy látszik, hogy megtaláltuk Plató eszményi államát, melyben minden rend csak a maga ügyével bajlódik s egy elem se lépi át a határvonalat. Azonban nem ugy van; mert miután az erők osz-

[1]) Address before the British Association; with Additions 54. 55. lap. Hasonl. Dubois-Reymond ellenkező állitását, idézett mű 13. lap. jegyzet.

tályozva vannak, azokat egyesiteni kell s megmutatni, hogy nem egyebek egy egyszerü befogadó eszköznek homogen tartalmainál. Az erők, mint állitják, váltakoznak s felmentik egymást. A mint egyik bevégezte küldetését, a másodiknak adja át fáklyáját, s igy megy ez örökös körben. De mire a szétválasztás csak azért, hogy aztán ujra egyesittessenek? kérdjük, mert a négynek tartalmát egybeöntve a materialista több módot talál azok aequivalensének kidolgozására, s tetszése szerint veszi, a melyikre szüksége van. Bizonyos okokból, melyeket ő tud legjobban, az utolsót soha sem választja. Ha physiologus, valószinüleg elébb becsüli a harmadikat, s az egyetemes elvet ugy mutatja fel, mint bizonyos értelemben é l ő t; ha bátor p h y s i c u s: az elsőt ragadja meg, s az e r ő m ű t a n t a kosmosra nézve elégségesnek nyilvánitja.

Megmutatom most e feltevésben rejlő tévedés valódi okát. Az erők állitólagos felosztása egészen alapnélküli. Mindeniknek a másiktól elválasztva, csak eszményi léte van, a legkisebb tárgyilagos valódiság nélkül. A tudománynak, hogy munkáját megoszsza, a tüneményeket osztályoznia kellett hasonlóságaik s rokonságaik szerint, s igy küldi szét őket természetes mezejükbe, melyeknek törvényei adják nekünk ama szabályokat, melyek szerint a tűnemények különválnak, vagy váltakozva előállanak, — és semmi több. De bármely mezőben vizsgálódunk is, magunkkal viszszük magában az értelem szerkezetében rejlő ama hitet, hogy minden változás forrása egy o k o z ó h a t a l o m. Hiszszük ezt mindenikre, hiszszük az egészre nézve. Ismétli ez magát ugyanazonosan minden alkalommal, és mikor az alkalmak vagy példák sokasága hasonlóságaik szerint öszszeköttetik, s egy osztályba soroztatik: ez a folytonosan előforduló vonatkozás, egy hátul levő hatalomhoz való viszonynak emez azonossága megjelöltetik, ha a hatalomnak egy egyszerü nevet adunk; mint pld. a nehézség tüneményei n e h é z s é g e r ő czimen emlittetnek, okozó viszonyukban egységet fejezve ki. Ha egyedül a tények ezen csoportjával volnánk együvé zárva, emez egység vetélytárs nélkül élne eszünkben, s igy az erőről nem lehetne semmi számszerinti megkülönböztetés. Ámde e közben más észlelők más mezőben hasonló tapasztalatokra jutottak, s a homogen kinövések elszórt tömegét egy kévébe kötötték s más névvel nevezték — v i l l a n y o s s á g — magában hordva ugyanazt a nyomban járó vonatkozást az egésznek forrására. Már most miért u j név ez? Mert uj hatalmat találtunk? Észleléseinket bármelyik esetben is, a t ű n e m é n y e-

ken túl, azok háta mögé vittük, anynyira, hogy hatalmat találjunk? Különbözik a kettő egyébben, mint tüneményeik hasonlótlanságában? Nézd át a különbségeket s midőn kimeritetted: marad valami hátra, mely által egybevethetnéd, vagy elkülönithetnéd a tulajdonképi létrehozó erőket? Mind e kérdésekre tagadólag kell felelnünk. A különböztetések csak az eredményekben vannak. Az okozó hatalom nincs észlelve, hanem gondolva. Ez a gondolat pedig ugyanaz nem csak példáról példára, hanem mezőről mezőre is, s emez azonossága által megsemmisiti az erők többségét s azok vándorlásának történetét tudományos mythologiává szállitja le. A különböztető nevek tehát csak a tünemények csomagjaiban levő különbségeket jelzik; csak osztályozás eszközei a természetben észrevehető változásokra nézve, s a jeleneteken túl levő titokszerü mélységbe semminemü válaszfalakat nem épitenek. Miután az erőtani jegyzéket igy megüresitettük s egyszerüsitettük: badarságot beszélünk, midőn az „erő" szóhoz minősitö jelzőket adunk, midőn „vonzó erőről," „izom-erőről," „villany-erőről," stb. beszélünk? Nem; feltéve, hogy e kifejezések alatt egyszerüen tetszés szerinti menynyiségü „erőt" értünk, most a tűnemények egyik, majd a másik része számára, anélkül, hogy beleértenénk más különbséget annál, a mi azok nyilvánulásainak helye, körülményei s iránya közt létezik. Mihelyt e megszoritáson túlléptünk, a regék országában vagyunk.

A hatalom tehát egy és osztatlan. Mint külső okság, nem tudomány tárgya, hanem a tudomány (tudás) viszonyaiban adott elem, — a tűneményekről való gondolkozásunk feltétele. Ha enynyi volna az egész, ugy benne való hitünket nem kisérné semmi róla alkotott ábrázolat; csak értelmi fogalomnak maradna, s ép ugy nem tudnók azt elménk elé állitani határozott formában, mint az „alany" (lényeg) és tehetőség szavak jelentőségét. Egyetlen egy mezőn azonban tapasztalatunk alá esik; mert mi magunk is hatalmat fejtünk ki az akarat gyakorlásában s az okságról személyes tudatunk van, s a közetlen tudat — mert öntudat — ezen példája megadja az eszközt, mely által magunk elé állithatjuk azt, a mit különben typus nélkül kellene gondolnunk. Itt tehát elértük azt, merem állitani, a mire czélozunk, s a mi egyedül ment meg a jelentés nélküli beszédformától, valahányszor az okság sark-tételéhez fordulunk. — Igaz, hogy az akarat gyakorlása, többé kevésbé bonyolodott le-

vén, elemezhető szándék vihet kisebb vagy nagyobb szerepet, s többet vagy kevesebbet hagyhat fenn az önkénytelen vagy ösztönszerü cselekvés részére; s az előbbit felfogásunk hátterébe szorltva, gondolkozhatnánk czél nélküli okozásról, a mi azt hiszem, az „erő“ fogalma. Ez azonban csak az elvonás puszta költeménye egy tettleges szolgálaton kivül levő, nyugdíjazott katona, kinek meg van engedve egyenruháját viselni, s olyannak látszani, a milyen volt. Minthogy minden dologra nézve okságot kell feltennünk s az egyedüli okság, melyről tudunk, nem más, mint az élő észé: e typusnak nincs törvényes vetélytársa s ha volna is, elegendő ez arra, hogy a tér ura legyen. Mert a tekintetbe veendő eredmények közt van az egész ész-sokaság, hacsak nem rejt többet magában az eredmény, mint az ok: semmiféle, az úsznél alsóbb rendü dolog nem elég erős arra, hogy egy oly magasan álló lénynek tervrajzát valósitsa. A mi azt a már közönségessé lett állitást illeti, hogy ha igy van is, ama világfeletti tárgy minden tudáson kivül és túl áll, — csak azt mondom, hogy a nem tudás tana éppen ugyanazon viszonyban áll az okozó hatalomhoz, ha azt anyagi erőnek vagy isteni cselekvésnek vesszük is. Egyik sem észlelhető; egyik, vagy a másik fölteendő. Ha csak azt vesszük bé a tudomány (tudás) határkörébe, a mit észlelés által tanulunk, legyen az részletes vagy általánositott, ugy az erő ismeretlen (nincs tudva); ha kiterjesztjük a szót mindarra, a mit maga az értelem az általunk megismert tények közé behoz a végre, hogy azokat ismertekké tegye, ugy isten tudva van.

Ez értelmezés csak anynyiban illeti a feltevéseket, a menynyiben azok a tudomány határait túllépik s a philosophia magasabb kérdéseiben itélni ohajtanak. Addig a mig a természet egyik vagy másik országába leszállanak, megpróbálják erejöket a törvények egyszerüsitésében és lehozásában stb. — tiszteletteljesen ott hagyjuk, hogy munkájukat folytassák s valahányszor szerződik, bebizonyitott „világrendszerükkel“ megajándékoznak, minden okos ember megtanulja azt tőlük — bárminő legyen is az, — mint tanitványok a tanitótól. A dolgok létrehozó rendjének vizsgálásában a theologia, mint jogtalan tolakodó, félre állani kénytelen. A vallás akkor találja meg először igazi alapját, a mikor a megtörténtnek feladatát elhagyva, álláspontjául választja azt, a mi örökké van. Nem mondom, hogy legkevésbé sem érdekel minket az, hogy megelőző korok mikép végezték bé pályafutásukat; mert oly nagyitó-

üvegszerü lények vagyunk, kikben a távolság s a szem és a látkör közötti képek vonalai öszszpontosulnak. De mégis, ha a multtól minden világosság elfordittatnék s abba viszszatekintve csak éjbe néznénk: a valóság reánk nézve nem ott van, hanem itt, a hol nappal van. Bár mikép jött is elő a jelen, én benne vagyok; bárminő módon lettek légyen is tehetségeim meghatározva, tehetségek azok, kötelességeimben belátást, helyzetemen kilátást nyujtanak; akár mikép növekedett is a természet és társadalom világa azzá, a mi, annak szintere foglal bé engem, annak viszonyai vesznek körül s annak arcza jelentésteljesen beszél hozzám az önmagán túlról. Hogyha ez adatok nem elegendők a fenn, alatt s körülöttem levőkkel rokonságomat felmutatni, erkölcsi, szellemi helyemet megtalálni, annak felfedezése sem segit sokat, hogy mily hoszszu időkön át volt szervezetem a törzstömegben s megelőzői az utban. A lények, melyek tekintetökkel illetnek s ugy szólva, önmagamból kihuznak, a kötelességek, melyek szivem- s kezemre nehezednek: beszélnek hozzám, mig az óra jár; s szeretni azokat igazán, szolgálni hiven s az élet valódi öszszhangját velök megalkotni: ugyanaz a feladat, ha millió évek örökségét hordom is magamban, vagy ha igy felszerelve, ma reggel állottam is elé a sötétből.

Maradva tehát otthon s megkérdezve a természetet, a melylyel birunk s a melyet látunk, ugy találjuk, hogy az távol attól, hogy önbezárt vagy csak a látható öszszefüggésekhez viszonyult lenne, ábrázatával több oldalról egyenesen a végtelen felé fordul. Folytonosan látjuk a mi láthatatlan, halljuk a mi hallhatatlan s vezettetünk általok. Nem levén, mint az állatok, a külső erők s belső ösztönök passiv eredményei: öntudatos résztvevők vagyunk saját jellemünk megalkotásában s tudjuk, hogy egy hűségünkre bizott letétemény bizományosaivá tétettünk; e bizományos élet egyszerre átvezet minket a határon, mely elválasztja a természetet attól, a mi rajta túl van. Csábitó vágyak s nemtelen szenvedélyek soha sem nyerik meg osztatlan figyelmünket. Mi alatt feléjük hajlunk, védő szózatok nyilvánulnak bennünk, melyek viszszavonnak s ha meg nem mentenek, vádoló szégyennel követnek minket. Ha olykor-olykor felébredve, a nyomor és jogtalanság kiáltására fellángolunk, vagy az igaz- és jó iránti önzéstelen vonzódás és önodaadás tüzével égünk, sem alakithatjuk át azokat egyébbé egy isteni követelésnél, mely reánk nehezül; megértjük jogaikat azonnal s tekintélyöket érezve, többé nem lehetünk teljesen ön-

magunkéi. Ha egyszer a jellem magasabb rugói által felizgattatunk s ha egy tökéletes lélek utáni áhitat foglalt el, azonnal tudjuk, hogy ezekért s ezekben élni legfőbb kötelezettségünk, s ezek hiányában reánk nézve semmi sem szent. A legjobbnak és lehetőnek képét lélekben látni s azt nem követni anynyi, mint megsérteni természetünk valódi eszméjét s leesni annak egéből mint pártütők és számüzöttek. A lelkiismeret és eszményi áhitat eme benső élete adja meg a vallás elemeit és körét. A kötelesség felfedezése épen ugy viszonyul a tárgyilagos igazságossághoz, mint az alak felfogása a külső térhez: egy fölösleges nemakarással, de annál mélyebb belenyugvással járó leköteleztetés egy láthatatlan legmagasabb iránt; az erkölcsi félelem, ép ugy mint az erkölcsi szeretet, egy tekintélylyel áll szemközt, a mely a szentnek, igaznak és jogosnak örökké tartó valódisága. Első tekintetre azt gondolhatná az ember, hogy minél erősebb a jóság iránti lelkesülés s minél biztosabb a rosztól való visszavonulás: annál alkalmasabb a lélek arra, hogy önelégségében egyedül álljon s mégis ép ez emelkedett ponton bizik leginkább egy legmagasabb tökélyben, melynek csak halványan felel meg s fordul amaz örökkévaló támaszhoz segélyért. Az áhitat élete önmagát ápolni próbálva, csakhamar elhervad és elhal. Istenibb léget kell lélekzenie s kiapadhatatlan forrásokhoz szomjuhoznia, s valahányszor az akarat csöndes feszültségébe s a vágyak fölfelé irányzott tekintetébe telepszik meg: a szentség forrásához járulás által s egy végtelen rokonszenv öntudata által fentartatik. E tárgyilagos fentartó hatalomnak szüksége s léte nincs-e elismerve Matthew Arnold által, midőn ama különös lényeget magyarázgatja, „a mely — és nem magunk — tesz eleget az igazságosságért“? Ily működés azonban elvonás által be nem tölthető. Soha semmi sem „tesz eleget az igazságosságért“, csak az az egyedüli lény, a ki igazságos. A kisebbnek támogatására és felemelésére szükséges hogy legyen egy nagyobb. Az a mi nem gondolkozik, akar és szeret, vak hatalmának bármely mértékével birjon is, lehet terjedelmesebb, de nem nagyobb, mint a bünös lélek, mely tisztaságra vágyik.

Mindaddig tehát, mig az egyénnek, ki magát a jóságnak szentelte, hite van nemcsak saját fensőbb vágyaiban, de egy végtelen lélekben is, mely azokat — mint a legmagasabb valódiságnak megfelelőket — ápolja s biztositja: reá nézve szinte mindegy

bármely elméletet fogadjon is el azoknak eredete módjáról. Ha az értelem benső eredeti adatainak, vagy Hartleyval az érzéki érdekek önzéstelen dicsőséggé átváltozásának, vagy Darwinnal és Spencerrel az állati ösztön legutolsó, magasabb finomodásának veszi is — az a mit elért, legyen bár első vagy utolsó, mindenesetre a dolgok igazsága, amaz eredeti és örökkétartó bizonyosság, melylyel szemben a nevelés minden korábbi lépcsői, ha ugyan voltak ilyenek, csak homályos tapogatózás s mulékony csalódás gyanánt tünnek fel. Következőleg magában Hartleyben egy lényegileg materialistikus s evolutio egész elvét magában hordó tan könynyen vegyült az erkölcsi felhevüléssel vagy épen titokszerü kegyességgel, — Priestleyben pedig az igazságosság nemes hősiességével s a világegyetem tökéletes kormányzásában helyezett tántorithatatlan bizalommal. De mi történik, ha az atomos fejlődés folyama isten helyettese, s nem az ő rendszere gyanánt vétetik? ha a kezdettől elvesszük a végén kijövendőnek minden eszméjét s minden mintát vagy fő typust, mely a folyamatot ellenőrizné s igazgatná s a lehetőt a nem igazba s hibásba határozatlanul rohanástól visszatartaná? Gyanithatjuk-e, hogy az erkölcsi eredmény mégis ugyanaz lehet? A nagy és kikerülhetlen különbséget, azt hiszem, kevés helyesen megfontoló egyén fogja tagadni a nélkül, hogy azt egész teljében mérlegelnők, főbb vonásait röviden felmutatjuk.

Mind a két Mill (Stuart Jakab és János) gyakran mondá, hogy az érzést nem változtatjuk s még kevésbé semmisitjük meg az által, ha annak történetét leirjuk; bár minő nem remélt forrásokból gyüjtessenek is öszsze annak tényezői, ha egyszer azoknak öszszefolyása teljes: az áram, melyet alkotnak, egyformán rohan, ha ismerjük is azokat, ha nem is. Hogy ez mennyire igaz, bizonyitja maga az ifjabb Mill, a ki, mialatt az erkölcsi érzéseket egyszerüen öröm és fájdalommá s az erkölcsi kötelezettséget a boldogság mérlegévé oldja fel: nemcsak erősiti, hogy ő inkább merülne örökös kín- és gyötrelembe, mintsem hamisan meghajoljon egy jogtalan hatalom előtt. — Ha ez igy van, akkor az ember, kiben jótékonyság, tisztelet, önzéstelenség elérték a legmagasabb finomságot s a legkitünőbb tisztaságot, erkölcsi öntudatára nézve semmi változást se szenvedne ama meggyőződés által, hogy ez csak az ő „ganglia“-jának [1]) „költői lüktetése s rángatózása,“ előidézve a hosszu betö-

[1]) Prof. Tyndall's Address 49. lap.

rés (breaking-in) által, melyen elődei átmentek, megegyezőleg a szerves módosulás rendszerével, a mely őt szőrétől és farkától megfosztotta. A látszó öszszeférhetlenség daczára is engedjük meg, hogy magasabb vágyai ugy beszélnek hozzá, mint azelőtt s a szent tekintély ugyanazon han jai által éreztetik követeléseiket, annyira, hogy ők folytonosan tiszteletre borulni inditják vagy felemelik mintegy ihlettel. A sziv és akarat ily feltételek alatti átadása ama magasabb vágyaknak, a fogadás — velök maradni, bennök élni, — mégis megérdemlik, hogy vallás gyanánt elismertessenek; de a mennyiben azok csupán, hitelt nem érdemlő alanyi érzékenységgé száradtak: a mindentudó, helyeslésnek minden segélyét s a dolgok valódiságával való minden feltehető megegyezést elveszitettek. Mert mik az ember természetének emez erkölcsi túláradásai? Honnan azoknak parancsa? Minő joggal adják azt át neki oly parancsoló hangon s alázzák meg, ha elhanyagoltatik, kimondhatlan bánattal? A jogosságnak és szeretetnek a világegyetem életéből eredő befolyásai ezek? Kegyesebb s tisztábbb lények belátását adják-e tudtul? Nem; ezek tőkésitett „tapasztalatai a hasznosságnak," s társadalmi fékezésnek, az ember agyában öszszehalmozott félelmek s elégtételek tudósitásai, ujra meg ujra megjelenve isteni szin alatt, csak azért, mert állati eredetök el van feledve; vagy más tekintetben, ezek a legujabb előny, melyet a nyájban élő teremtmények a „lételért való küzdelemben" nyertek. Ily eredetből lehetetlen magasabb igényekre biztositást nyerni, el anynyira, hogy ámbár alant való kezdetek — a természetes rendben — vezethetnek arra, a mi jobb mint önmagok; mégis ez esetben a felsőbbség uj bizalmi adományban (letéteményben) rejlik, mely az örökségben nincs meg. Mert ily uj adományt, melyet az érdekről a lelkiismeretre emelkedésben nyerünk, a transmissio elmélete nem szolgáltathat. Ha a barbar élet tisztátalan s zavaros forrásai, számtalan szervezeteken átszűrődve, végre tisztán és csillámlóan folynak: az elem mégis ugyanaz, habár az üledék hátra maradt. S valamint isteni erőre lenne szükség, hogy a viz borrá változtassék: ugy az eszélyesség bár mily finomul rohanjon is, s a társadalmi egyformaság bár mily gyors és önkéntes legyen is — soha sem tudják önmagokat kötelezettséggé változtatni. Innen ered, gondolom, a kikerülhetetlen ellentmondás a tudományos feltevés és az uj tan magas lelkü tanitványának személyes jellemvonásai között. Magasabb vágyainak semmi megfelelő tárgy és forrás nem ajánl-

kozik a világegyetemben; ha bölcsőikért viszsza tekintenek: az erdőn át a vad ember kunyhóját vagy a vad állat búvó helyét látják; ha igazoló realitásukért s végczéljukért előre tekintenek: hiában emelik fel karjaikat, ürességet ölelnek. Saját lelkesüléseiket nem védhetik s el sem hagyhatják. Ezek előre viszik őket hősi sorokban, melyek saját elméletüktől meszsze sodorják, s hiresztelt eredetüket, hatáskörüket túlszárnyalva, párák- s gőzökön hánykolódnak, üresek s csak saját melegük által tartatnak egyensulyban. Egy vagy két példa megmutatja, hogy a mi emberségünkben a legjobb rész, a világ valódi szerkezete által — az uj tanban — támogatás nélkül maradt.

Szánalom — ösztönszerü válasz a nyomor látására — kétféle úton nyilvánul, menynyiben az egyfelől protestáló szózat bennünk a szenvedések ellen, melyeket látunk, másfelől jele ama hitnek, hogy azok gyógyithatók. Sajátsága az, hogy nem csak egyik e kettő közül, hanem mind a kettő. Ha csak egyszerü viszszataszitó érzés volna, elűzne tárgyától; de az egy oly ellenszenv, mely vonz, megragad s leköt minket épen magához a dologhoz, melyet gyülölünk, és pedig nem ellenséges rohammal, hanem gyöngéd lépéssel, nyájas szavakkal, fölemelt kézzel. És az irtozás eme szeretetté-változásának mi a titka? Nem lehet egyéb ama benső bizonyosságnál, hogy e sebek gyógyithatók, ha az ápoló gondozás nem késik. Nem mondhatnók-e tehát,ha saját maga felöl elmondott szavaiban biznánk, hogy ez a természetünkbe oly mélyen gyökerező elv előkészlet egy reményteljes bánat világára. Határozott viszonyban van a szenvedéssel, s a csupán boldogság számára ringatott téren helyén kivül lenne. Az emberi szenvedések ápoldájába bélépik a könyörület ifju növérének — ki folytonosan az emberi fájdalmakhoz csatlakozik, — gyöngéd biztatásai és vigasztalásaival. A szánalom a szolgaságnak különös nemét állitja fel; kényszeriti az erőset, hogy a gyengének engedelmeskedjék; a férfit és nőt, hogy a gyermeket megvárja; az ifjuságot és szépséget, hogy a roskadozó gyengültség és rútság előtt letérdeljen és meghajoljon. Hogyan egyezhetik meg az ösztön ereje, hite a külvilág rendszerével, a mint az jelenleg értelmeztetik? Tán lemásolják azt tökéletesen, s bátoritást vesznek a nagy példából? Ellenkezőleg, a természet, mondják, könyörtelen; mialatt folytonosan tovább mozog, egy lépést se tesz a nélkül, hogy ezerszer több érző életet öszsze ne zúzna annál, a mennyit előállit, s egyet sem állit elő, mely el ne nyelné azt, a mi már megvan. A létel

harcza dühöng mindig, minden mezőben. Szabálya az, hogy ne kegyelmezzen, — hogy elgázolja a nyomorékot, utolérje a sántát, feltaszitsa a vakot s a menekvő ellenséget a tengerbe űzze. A természet szereti a hatalmast s elrugja a gyengét, s mialatt a nyomort örökké sokszorozza, nincs türelme, midőn az hozzá föltekint és sohajt. S e szabály, ez uralkodás annyira átölel mindent, hogy a rosz, mondják, le nem győzhető, csak elforditható. Ha elnyomtuk itt, kitör amott; a gyötrelem tüze mindig ég és forrong alant s a kitörésre számtalan útai vannak; ha az Aetnát betörjük, eltörli Sodomát és Gomorrhát s felégeti a síkság városait. Ki tagadhatja, hogy ily tanitások a külső világegyetemet s benső természetünk legjavát egymással ellentétbe helyezik? Nem nyomják-e el az erkölcsi hatalmat, melynek a polgáriasodás emberiesítő vonásait köszönhetjük? Nem kell meszsze mennünk tényleges feleletért. Nehány hét óta az a kérdés kapott lábra, vajon Indiának éhség által megtámadott része iránt nyilvánuló szánakozás és segélynyujtás nem sérti-e meg a t e r m é s z e t n e k egy fölösleges népség kevesbitésére czélzó t ö r v é n y é t, s vajon nem volt-e előnyösebb a régi szokás, midőn ily dolgok tekintetbe nem vétettek s a h a l á l, szérüjén szabadon átvonulva, csendesen magával sodorhatta az emberi polyvát? Az erkölcsi enthusiasmus sietségében sok veszélyes hibát követ el s a bölcsebb gondolkozás vezetésére nagy szüksége van; de az erkölcsi skepticismus eme hangja, mely csúfot űz az emberi gyöngéd eljárás forrásaival, s azokat mint a természet által nevetett bolondságokat tünteti fel: sokkal veszélyesebb, mert megmérgezi magának a jónak gyökerét. Olyan ez, mint sós források kitörése gyümölcsös völgyben; minden erény termékeny talaján átszivárog s az é d e n igéretét a h o l t t e n g e r partjává változtatja.

A csupán szánó ösztön határán túl, a mások iránti szeretetben rejlő ö n f e l e d é s kitűnő helyet foglal el a jellemről való eszményünkben. Ennek hiányában a jogos kérésre adott szegény válaszunk sok sohajba kerül; s mindaddig mig ama lánczokat, melyek saját énünk központjához csatolnak, öszsze nem törtük s szerfölötti öngondozásunkat folytonos áldozatok árán el nem veszitettük: a néma szemrehányás árnyéka fekszik szivünkön. Ki oly büntelen, vagy oly tompa eszü, hogy ne tudná, minő szégyen van nemcsak a mások kárán szerzett előnyben és kényelemben, hanem a durva szavakban, a saját gondolatainkban nyilvánuló igaztalan itéletben, sőt a mások lelkében támadó gondolat s érzés iránti vakságban is?

Ki nem feddi önmagát ama rokonszenvekben tanusitott restségeért, melyek az élet örömei számára olyanok, mint egy sokszorozó tükör, viszszatükrözve azokat végtelen játékban? A magunkban oly tökélytelen kegy, midőn másokban tényleges valósulást nyer, megnyeri állandó tiszteletünket. Igaz, hogy az emberek történelmi bámulásai gyakran a jellem nagyon különböző typusai felé vonzatnak, — mert a lángésznek és akaratnak ép ugy meg van a nagyszerüsége, mint a jóságnak a szépsége; de a tisztult tisztelet szeme előtt sem az erő óriásai, sem a szent önsanyargatás magányba vonuló emberei nem állanak oly magas szinvonalan, mint az emberiség buzgó jóltevői. A tisztelet hősei nagyok, de a szolgálat hősei nagyobbak. Semmi sem szól hozzánk hatósabban, mint az édes és magas vágy hivására koczkára tett életnek, félretett nagyravágyásnak, feladott nyugalmunk s békével türt dolgoknak, igaz története. Az önfeláldozás eme vallása megfelel tán a tárgyilagos világ magaviseletének? Ugyanaz az uralkodó elv található fel az egész mindenségbe? Koránt sem. Ott, mondják, egyedüli szabály: önmegeröltetés; a minket meghatározó törvény: kimélytelen verseny nagyobb előnyökért, — semmit sem engedni, a versenytárs felbuktatására semmi alkalmat el nem szalasztani, elragadni a zsákmányt mielőtt ő ujra lábra állhatna. A külvilágba nézünk s látjuk az önző kapzsiság ellentállhatlan tényét; magunkba tekintünk s megtaláljuk az önzéstelen lemondás és önmegtagadás ellentállhatlan hitét. E szerint itt az erkölcsök természetellenesek s a természet erkölcstelen; s ha a természet határán túl semmi felsőbb sincs az alárendeltség meghatározására s az ellentmondás feloldására: az a ki magasabb hivatására hallgat, a biztatás és vigasztalás alapját nélkülözve teszi azt; ha titkos eszményét elárulni nem akarja: azt mint igaztalant s mint saját lelkének mysticus csábitását kell követnie.

Továbbá a kötelesség érzete némely magasabb vágyak igényeit s sugallatait oly tekintélylyel erőszakolja ránk, melyet egyszerre bennünk és felettünk levőnek ismerünk meg; többnek tünteti fel azokat csupa ösztönöknél és eszményeknél, kötelező viszonyba hozza az akarattal. A legalsóbb foku önismeretnek is meg kell vallania, hogy az erkölcsi kötelezettség tudata egy sui generis tapasztalat, elválasztva finom és mély különbségek által, egyfelől a külső szükségességtől, másfelől a benső kivánságtól; s az egyedüli lélektan, mely

e különbségeket áthidalhatja, az, a mely analysisével a történelmet megelőző korokba menekül, s a melynek könynyü a különbözőségből azonságot olvasni ki. Senki sem vinné e problemát ama sötét korokba vissza, ha a jelen napvilágban azzal elbánni tudna; és igy meg lehetünk győződve a felől, hogy a jog intése oly hangon beszél hozzánk, melyet sem a gyönyör bája, sem a vélemények énekkara utánozni meg nem tanulhat. Emezeket számba nem venni egyszerüen a bátorság dolga; megvetjük őket s szabadok vagyunk; de, ha amattól elfordulunk: üldöző lábak zaját halljuk magunk után, s ha füleinket bedugjuk: hódolatra inditó kéz megragadását érezzük. Az erkölcsi jó megszünnék az lenni a mi, ha a természetes jó által állittatnék elő, vagy ha ahoz nem ugy viszonyulna, mint annak felsőbbje. Az nem személyes végczél; mások a résztvevő társfeleink abban, mert jogokat állit a kötelességekkel szembe, s ez által a humanitás közös elemévé szélesül. Ez tehát annak szülő-anyja? Emberek teremtették azt, mint közös ohajuk kifejezését, a polgári rendőrség concentrált törvénykönyvét? Ebben meg nem nyugodhatunk; mert sem az akaratoknak egyesülete, sem az emberiség közgyülése — ha minden nemzetséget és törzset egybegyüjtene is — nem lenne képes szavazatával a hütlenségből erényt csinálni, vagy a szánakozást bünné változtatni. Az erkölcsi jog tehát nem helyi lényeg, hanem saját énünk központjából kiindulva befutja az egész földet s feltétlen egyetemességet ölt magára, mint a szabad cselekvés törvénye. Hogy ily transcendentalis alakban ajánlkozik, eléggé érthető, ha azonosittatik az egyetemes lélekkel s onnan közösségbe hozatik a függő teremtményekkel, melyeknek meg van engedve, hogy olyanok legyenek, mint ő; mert ez esetben a viszonyitott érzések és meggyőződések igazak; a valódiság rendjében, az igazságosság elsőbb részleges tehetségeink fájdalmainál s gyönyöreinél, s a társas élet természetes követelményeinél; s a mi kötelezettségünknek oka egy örökkévaló tökély, mely áthatja a világok erkölcsi alkotványát. Felelős akaratunknak e benső hite s egy örökké szentnek tisztelése hogyan fér öszsze az emberek képzelődésein jelenleg zsarnokoskodó kosmosi felfogásokkal? Az ellentmondásba-ütközés kikerülhetetlen. Erkölcsileg, mondják, az ismert világ tetőpontját éri el bennünk. Előttünk semmi sem volt erkölcsileg jó, felettünk semmi sincs erkölcsileg jobb; az ember maga a legfelsőbb lény itt a világegyetemben. A jogos, a jótékony és az

igaz nem a valódiság gyökerei, hanem az emberi tünemények legutolsó virágbimbói; s ez esetben is a fény, mely nekik örökös szépséget kölcsönöz, nem egyéb, mint egy eszményi világosság játéka durva anyagokon; durva gyönyörök s durvább tartóztató erők maradnak csak fenn, midőn a képzelgés növekményei elhullottak. A valódi világ csak *érdekekről* gondoskodik, a melyek — kellőleg álarczozva — magukat erényeknek nevezik, s mint valami új szerepelnek; s ez illusio által rászedetve, egy tekintélyt parancsoló *kötelesség* országáról álmadozunk, melyben a föld csak melléktartománya egy világ feletti erkölcsi birodalomnak. E szerint azt kell mondanunk, hogy a *lelkiismeret*, mely e magasztos, de üres látomásban él, felülmulta a *természet* tanitását, s mialatt tanitójánál bölcsebbé lett, elvesztette *valódiság alapját*, csak azért, hogy ez isteni, képzelt segélyre támaszkodjék.

Ily veszélyes űr támad az ember legmagasabb benső élete s a külvilág képe között egy *lelketlen* világegyetem feltevése szerint. Minden a mi alanyilag legnemesebb, tárgyilag legüresebbnek látszik; s az életben és jellemben, vagy a föld és ég szépségében rejlő eszmény, melyet az ember a *valóság* titkos jelentménye gyanánt vett, az által elüzetve, mint hontalan számüzött, hányatottan bolyong a téren át. De a hű tanitvány ily számkivetett állapotában is igy szól hozzá: „Követni foglak téged, bárhová mészsz;“ azonban mily nehéz a kereszt, melyet vinnie kell! Ily föltételek alatt a vallás nem egyéb, mint hadüzenés a kérlelhetlen anyagi törvényeknek, egy jobb törvény javára, melyet megteremtettek, de fentartani nem tudnak; az ember harcza a *természet* ellen, melyet felülmult s túlhaladott; az *ének* viszszavonása, melyet egy ellentálhatlan erő előretól; a gyenge megtartása, kit a *szükségesség* eltipor; rokonszenv a szenvedések iránt, melyeket a könyörtelen élet támaszt; tekintélyt parancsoló *kötelesség* fölismerése, mely nem létezhetik. Vagy azt akarják tán, hogy a gondolat és tény ez ellenkezése közben a *vallásnak* a tulsó oldalhoz kell csatlakoznia; abban hagynia a θεῖα ὀνείρατα-t, mint tűnő álmokat s tisztelettel meghódolnia a solid világnak? Ez bizonyos értelemben megtörténhetnék, csak hogy oly világot adjanak nekünk, melyet tisztelni lehet. Azonban egy különös, habár érthetetlen rokonságnál fogva, a modern tan határozott pessimismussal van egybekötve; a világegyetemmel szemben a cynikust játsza s annak légköre mögé hatolva csak tévedéseket, hibákat és csalódásokat fedez

föl. Az emberi élet, e tan szerint, legjobb esetben is csak szegénység, s a körülötte elterülő szinpad: csatatér alkonyatkor, melyről nehány győző távozik, hátra hagyva a sebesültekkel s végvonaglás közt halni készülőkkel boritott tért. Maga a létel is — mondja Hartmann [1]) — rosz és roszabb abban az arányban, a mint köre terjed s ismertebbé válik, s a mivelt ember létele legroszabb. A világ alkotmánya (oly ostobául müködik) megbocsáthatlan bün lenne, ha oly hatalomtól eredt, mely tudta, hogy mit akar. [2]) Ez elégedetlenek hogyan találhatnak oly vallást, mely e hatalomnak engedelmeskedjék? Járulhatnak ahoz bántalommal az egyik perczben s buzgósággal a másikban? Ha ily roszul gondolkoznak a természetről: annak törvényei szolgálásában tisztelet nem lehet. Ellenkezőleg, oda hagyják azt a mit tisztelnek s meghajolnak az előtt, a mit gyaláznak. A nagyobb lelkek e megaláztatás előtt még sem fognak térdet hajtani. Mentséget találnak az általuk igazaknak el nem ismert eszményi alakokhoz való ragaszkodásukért; félre vonulnak ezek társaságában fennkölt szeretettel, melyben ha hit nincs is, de hűséggel teljes; a költészet és művészet forrásai körül tartózkodva, egy időre feledik a bájvesztett tényle gest, s gondolják, hogy tán, ama félig megszentelt föld (a költészet és művészet) is elég lesz arra, hogy ha majd a templomok oda lesznek, az imádkozóknak menedéket nyujtson. A kebelnek ily loyalitása az öszszhang és rend iránt, melynek meg kell lenni, párosulva ellenszenvvel a rendetlenség és zavar iránt, mely megvan: az ember jellemét valóban a félistenség magaslatára emelheti, s a természet, ha vak nem lenne, látná, hogy istent hozott létre. Ez azonban előtte meg nem hajol; mert előhivatja alsóbbrendü teremtményeit, hogy elnyomják, vagy szörnyeit, hogy a sziklákhoz lánczolják amazt (az embert). Amaz az alsóbbrendü erőkkel viaskodik, gondolva, hogy azok erősebbek, s vívja vesztett csatáját az alábbvalók mindig előözönlő sokasága ellen, melyek hatalmukba keritik azt, a mi igen jó a világnak. A vallás, mely igy számára marad, nem egyéb a csüggedés s reménytelenség vallásánál. S nincs tragikusabb valami a földön, vagy menynyben, mint a büszke, romboló munkája a léleknek, mely önmagát legmagasabbnak tekinti; mely tudja, hogy ő szeretet, igazság s a jóhoz ragaszkodás székhelye, s ugy tekinti a világegyetemet, mint kegyetlen, rút, ostoba s alávaló dolgot. A

[1]) Philosophie des Unbewussten. XII. Fej. 598. lap.

[2]) Strauss: der alte und der neue Glaube, 223. l.

történelem legmeghatóbb episodjai tán azok, melyek a magas elme és erény életét valamely szeszélyes s nemtelen zsarnoki hatalom alatt tüntetik fel, melynek példái: Aristides ostracismusa, Socrates méregpohara, Thrasea vérfürdője; s nem más, mint ez az élete minden embernek, ki csak saját benső, tiszta világai kiséretében járva, ugy találja, hogy azok csak az ő természetét s nem másét világitják, s a külső sötétség által kioltatnak.

Nem tagadható, hogy a modern materialisticus bölcsészet és a vallásos hit közt ez az ellenkezés megvan. De az sem hihető, hogy az emberi tehetségek közötti kölcsönös ellentmondás lenne ez ellenkezés oka. Mert, ha oly két értesitő közé lennénk helyezve, melyek közül egyik a jobb fülbe „igen"-t, másik a balba „nem"-et mond: ugy egyáltalában megismerő tehetség nélkül volnánk s a gondolkozás minden lüktetései megsemmisitenék egymást s elhalnának. Vége lesz e viszálynak, ha a két ellenfél mezejét kétfelé választjuk s azt mondjuk, hogy az egyiknek rendeltetése: tudni, a másiké: teremteni?[1]) Igaz, hogy a teremtő hatalom szép s nagyszerü dolog, s a theologia, meglehet, megtisztelve érezné magát, azzal felruháztatva. De, oh! ismert (tudott) materialismus és teremtett isten: egy oly combinatio, melyet a gondolat viszszaútasit, s melytől a tisztelet irtózik, s a mely azonnal előidéz két, amazzal ellenkező állitást; hogy az atomos hypothesis: nem tudott, hanem teremtett dolog; isten pedig: nem teremtett, hanem tudott dolog. A két ellenfelet tehát nem az által egyeztetjük meg, hogy az egyiknek lakhelyül az észt, másiknak a képzelő-tehetséget adjuk — csak azért, hogy ne veszekedjenek; hanem az által, ha felismerjük, hogy magában az ész tehetségeiben van dualismus, a szerint a mint az a tűneményekkel vagy azok alapjával, a törvénynyel vagy az oksággal, az anyagi egymásután-következéssel vagy az erkölcsi alternativákkal, a tér, idő és mozgás határozott viszonyaival vagy a végtelen jóhoz vezető vágy szépségének s becsének határozatlan — feszült vagy lazult — állapotaival foglalkozik. Ha a tehetségek ily berendezése megtörtént s a felzavart egyensúly helyre állott: korunk félelme s arrogantiája eltünik s az értelem haladása többé nem rázza fel a lelket örökké tartó nyugalmából.

---

[1]) Prof. Tyndal's Adress, 64. lap.

Családfő.

EGYHÁZI BESZÉD: KISS MIHÁLYTÓL.

Sirák 33: 20. 21. 22. 23. Fiadnak, feleségednek, atyádfiának, avagy barátodnak ne engedj hatalmat temagadon, mig élsz; és ne add másnak a te örökségedet, hogy mikor megbánod azt, könyörgéssel ne kellessék viszszakérned. A mig élsz és lélek van tebenned, egy embernek se tegyed magadat rabjává. Mert jobb, hogy a te fiaid könyörögjenek tenéked, hogysem mint te nézz a te fiaidnak kezekre. Minden te dolgaidban te légy a felyebbvaló sáfár, hogy a te dicséretedet meg ne gyalázd.

Kik állanak a családok élén, melyekből alakulva van az emberiség? — a családfők. Kikre bizta a gondviselés, a természet, a szokás, a nevelés, a közvélemény és a törvény is ezek nyomán az egyének élethelyzeti gondozását, vezetését, igazgatását? — a családfőkre. Kik által fedezvék a családtagok az élet változásai, sok bajai, nehézségei, s az események viszályai, szükség, nyomor, inség ellen legközelebbről? — a családfők által. Kikből áll a közvetités a családok és igazgatósági hatóságok között? — a családfőkből. Ki a felelős a legszorosabb értelemben a család élete, erkölcse, békéje, fenmaradása felől? a családfő.

Ezek szerint: ha egy emberélet megmentéseért semmi gond, semmi eljárás, semmi áldozat se fölösleges; ha külön minden egyén egy megbecsülhetetlen kincse a világot isteni hagyomány szerint birtokló emberiségnek; ha nincs kedvesebb terméke, nemesebb tenyészeti felmutatása a földnek, mint bármely emberi lény születése; s ha Isten mindenkit elhivott szent fia által az erkölcsi tökélyre s az idvességre: csalhatatlan igazság, hogy a gondviselés a családfők kezére a családtagokban meghatározhatlan értékü kincseket bizott.

Mint a birtokosnak birtoka felől, a sáfárnak sáfársági hivatása felől másokkal szemben bizonyos jogai vannak: igy van jogosulva minden családfő családja felől, Istennel, emberiséggel, és magával a családdal szemben. De nem korlátlan, hanem csak kötelességszabta szabad elbánási és eljárási jogok ezek, melyek felett ellőrködik az ég és föld örök alkotmánya.

De nem csak a családért viselendő kötelességi terheket látok róva a családfőre, hanem saját egyéniségére vonatkozó kedvezmények is születnek azokból bizonyos határvonalig. Nemcsak a családért élni halni köteles, hanem magát is számitnia kell, a mi csakugyan ez is a családért történik. Igy lehet és kell ezt érteni az alapigéből. A polgáriasult életben a világon mindenre a családkörből kell kiindulnunk; alapfészke ez mindennek, mi az emberiség élettörténetében feltünik, s mindezek kulcsa a családfők kezében áll. A családfő tehát oly szükséges egyén minden családnál, kinek állani, őrködni, és intézkedni kell mulhatlanul (ha néhol bárcsak gyámi nevezet alatt is). Önállásra van szüksége tehát, melyről szól az alapige; de a melyet én, mint nagyon közérdekü tárgyat, kifejtettebben és indokoltabban kivánok tárgyalni.

1. Családodnak, és senkinek is ne engedj hatalmat önállási jogaidon, mig élsz! Bármily szükséges, bármily nélkülözhetlen e tanácsa Siráknak, mégis sokan nem tehetik, hogy ebben a merev tekintély és túlszigor bizonyos nemét ne lássák. Én ugy látom, hogy e szent tanács hangulata az Ábrahámkori zsidó őspatriarchalismusból veszi eredetét, mely szerint a családfőnek a család felett nemcsak intézkedési és biráskodási, hanem élethalál-joga is volt; a családtagot — a mint ez érdemelte — ki is végezhette, vagy pedig Istennek vallásbuzgalomból megáldozhatta; és ily viszonyban a családnak a családfőtől természetesen igen nagy függésben kellett lenni. E nagy családfői hatalom az akkori viszonyok és miveltségekhez képest csak megjárt, sőt szükséges is lehetett; de ma már ezt nem igy veszszük, s nem is vehetjük, mert a korszellem is más.

Másfelől nem amaz engedékenységet értem a családkormányzatban, mely minden akaratnak helyet ad, mely a tulzott előszeretet miatt a kormányrúdat nem tudja tartani; hanem azt az okos szeretetet, melytől áthatva kell lennie egy családfőnek, s azt az erélyes kormánytapintatot, melylyel birnia kell szükségkép a család irányában.

Ezt pedig a családfőben a család ismerje el és annak hódoljon. Eszther aszszony vagy ne kivánjon hatni Ásvérusra, vagy ha igen, legyen az jótékony irányban. Éli pap ne engedjen szabad útat gyermekeinek, s akaratát ne rendelje alá azok akaratának. A fajtalanságra és kicsapongásra hajlandó Absolon kivánságai ne lépjenek előtérbe, hanem ismerjenek házi függést. Pénztár, gabonatár, s minden tényezője a ház és család fennállásának, ismerjenek családfőt, s ne csak pazarlásra hajló családtagokat.

2.) Birjad vagyonodat, birtokodat te, s ne add másnak, hanem te légy a fő sáfár minden dolgaidban! — Ugy jőn, mintha ezen ajánlatban egy kis bujtogatás is rejlenék a családtagok ellen a családfő önzési izletére; de ez csak tetszik, tulajdonkép azonban nem ugy van. Nem az van itt mondva ugyanis, hogy a családfő kirekesztőleg csak magát tartsa mindene birtokosának, tulajdonosának; mert e gondolat egy valóság nélküli nagy önhizelgés volna. Sehol se igazabb Szénéka mondása, mint itt: „A mivel birsz, nem a tiéd, hanem csak nálad van". Vagy, mint a Prédikátor mondja: „Csak anynyi része van nekie azokban, hogy azokat szemeivel nézi". Mert azokból sokszorosan többet kell kisáfárolni a családtagokra, mint magára, s menynyit még a családi szükségen kivüli idegen dolgokra!

Vagy pedig, teszem, a családfő — nem tudva a család szükségeiről, rövidségeiről, vagy a családtagok nyomorával nem törődve, mindent csak saját bálványozott egyéniségére áldozzon: hová tünt el itt a viszony a személyzet között? hová tévedtek a gondolatok? hová vadult a sziv? Érzi-e az ily önző sziv a közvélemény sujtolását? ismer-e, hiszen-e Istent? tud-e a lelkiismeretről, vagy annak belső szavait hallja-e?

Ker. aa! birjad vagyonodot, javaidat, mint családfő, de ne aljas, dölyfös, kirekesztő önzéssel, hanem a család javára forditva. A ki az övéiről, és főkép háza népéről megfeledkezik, az a hitet megtagadta, és a hitetlennél alábbvaló. 1. Tim. 5: 8.

Azonban sok esetben a családfő azért, mert tán minden hiu kivánságra nem áldoz, még nem önző, sőt — meglehet — ép ez által a családnak anyagilag és szellemileg jóakarója.

3.) A családfő nem lehet oly erőtlen, hogy a család megingassa. — Az önkormányzat vágya mindenkiben mutatkozik; tért és kört ohajt az ember, melyet saját intézkedésével töltsön bé, mások reáhatásától különvonulva. S ezen ösztön sugalmából törnek elő sokan a családkörökben, vagy saját akaratukat erőszakolni a családfőre, vagy a lehetőkben kezéből a kormánygyeplőt kiragadni. S mire néznek ők ezzel? vagy a birtok, vagyon, jövedelem sáfárlásához saját igényök és nézeteik szerint jutni, vagy személyes kedélyeiket bizonyos tekintetekben szabadon, korlátlanul elégiteni ki.

A mi a vagyonkezelési különködést a családtagoknál illeti, ebben a tapasztalat szemmellátható károkat, sőt pusztulásokat tanusit. Sehol se igazabb, mint itt, ama Jézusi észrevétel: A ház-nép, a mely meghasonlik magában, meg nem maradhat. Mát. 12 : 25. A vizkészlet el tud folyni, szivárogni egy csatornán is, nem szükség azt több mellékcsatornákkal siettetni, sőt a főczéltól eltérő mellékcsatornázások azon pontnál gyengitik meg a készletet, hol annak az egészre legáldottabban kellene hatni. Azonban fokozódni szokott itt is a vész azzal, hogy egyik családtag szeszélyének sikerültével az irigység, vagy utánzási vetélyvágy a többiekben felkelvén, kiüt a forradalom a családfő ellen, mindenik érvényesiteni kivánja saját akaratát, megtámadtatik a vagyonállás, nem birja őket fékezni, rendre utasitni a családfő; sőt a tagok egymással is ellenkezésbe, zavargásba, meghasonlásba jőnek, s igy készül a ház a sülyedésre, bukásra, pusztulásra.

A kedélyek kielégitésénél pedig a családtagok lépései mindig mélyebbre hatnak, s igy készül a fajultság, elvetemültség, ellenállhatlan erkölcsi sülyedés. Nálok a mi bünnek látszik, a megkisértés után türhetőbb szinben tünik fel, s végre legóhajtottabb tárgyá válik; egyiknek sikerült példája felvillanyozza a mást is a roszra s igy készül ama káros ellenhatás, mely a családfő kezét megköti, elzsibbasztja, s a külön akaratokat az ő bölcs nézetei tulszárnyalásával tolja előtérbe.

S mit teszen mindekkor a családfő? vagy megadja magát a család összes kárára, romlására, vagy harczolni kezd az ellenerősödéssel reá nehezült családkör ellen, még pedig sikeretlenül, eredménytelenül, s beáll ama szerencsétlen eset, hogy a ház a világ előtt nevetség és guny tárgyává leszen, a családfő alárendeltté, tekintélytelenné válik, a család teszen, a mit akar, s a családfő maga is — a családdal együtt — éhhalálra, rongyokra szorulhat.

Im! minő fontos feladat, csak egy családot, háztájat is kormányozni! mekkora nehézségek, károk merülhetnek fel abból, ha a családfő nem elég erélyes! Mert lehetnek ugyan esetek, de nagyon ritkán, mikor az erélytelen családfőnek is tekintélyét fen tudják tartani a jóra magukban is egyetértő derék családtagok; de ez nem mindennapi adat. Legtöbbnyire a családfő erélytelensége alatt sinylik és roskadoz a ház.

4.) Jó és bölcs családfői kormányzat tartja fen tehát, a szilárd magatartással együtt, a családot; ez erősiti és tekintélyesiti a

világ előtt annak helyzetét, jó karba hozza dolgait és elővarázsolja boldogságát. Nem azt mondtam ezzel, hogy a családnak nagy birtokának és dús jövedelmének kell lenni a végre, hogy virágzónak tünjék fel. Nem! ez mindenütt nem is lehet. Mert telepitsünk meg egy népet valamely kedvező vidékre, minden családnak bő részt juttatván abból s nem soká az Isten által az egyéneknek különböző mértékben adott értelmi, szorgalmi, kezelési és számitási tehetségek, e különböző családoknál kölönbözőleg müködő élet és időviszonyok, stef., előmeneteli vagy hátramaradási különbséget fognak közöttök felmutatni; az ezekből eredő szükségek miatt az egyik elád birtokából, a más megszerzi azt; s im! jelen van már ebben a családok vagyontehetségének különbsége. De ha ma a körülmény egy családot birtokcsonkitásra, vagyoni rövidségre kényszeritnek, kedvezőbb viszonyok mellett vagy kiépüli a hiányt, vagy a szorgalom és takarosság által a szük kört is kiszélesiti, — legalább türhetővé, hogy ne mondjam — kényelmessé is teheti. S nem ugy van-e, hogy némely családok a nagy birtok mellett is szükségekkel küzdenek, hiányokat szenvednek, a jólétről fogalmuk sincs? Vannak ennek sok eseteknél természetes okai is, de leginkább oka a bölcs kormányzat és családfői szilárdság hiánya; mert a bölcseség itt a fátum nyilait is megtompitja s a vész se bir akkora sujtó erővel? S nem ugyvan-e, hogy sokan kis alapról nagyra mennek, maguknak paradicsomot alkotnak ugyan; de sokan ezt a boldogságot kis körben is érzik és szerencsésen birtokolják?

Nemcsak nagy helyzetben és bőségben keressük — mondom — a családigazgatási erélyt és bölcseséget; sőt azt ellenben a szűk körben is igen sokszor feltaláljuk. A jövedelem és birtok semmit ér kormányzati értelem nélkül; értelem, szorgalom, takarékosság oly bizonyos birtok, mit elrabolni, elperelni nem lehet; oly bizonyos tőkepénz, mely nem szünik meg kamatozni, melyhez nem szabad jutni rozsdának, tüzvésznek, ellenségnek. Tudjuk honunk történelméből, hogy királyaink sorába volt egy erélytelen családfő, ki országos jövedelme mellett sokszor kényszerült még asztali borát is kölcsön kérni. Tudjuk a görög történelemből; mert tanuságunkra nem kicsinylette följegyezni az ókor, hogy a Psophisbeli legkissebb birtokos, Aglaus, ki csupán kertje miveléséből tartotta fenn magát, ottani kézi munkája után jól tudott élni, meg tudott felelni az áldozati igényeknek a haza és vallás oltárára és soha sem ment senkihez kölcsönkérni. Nemcsak bölcs Salamon dús kincstárát és

fényes családkörét, hanem a szerény kunyhók bölcs és erélyes tapintatu családfőit is megilleti ama világhirü dicséret: A szorgalmatosság becsül tégedet, az értelem megőriz tégedet. Péld: 2: 11. De megőrzik ezek a családot is. És igy —

5) a mi az alapigén átalános értelmül ömlik el: a családfő legyen ura a maga helyzetének, feladatának. Tartsa kezén a gyeplőt, ne tágitson azon, ne dobja oda avatatlanoknak; minden ő dolgaiban, melyek a család fenntartására vonatkoznak, ő legyen a fősáfár; legyen a családfő férfi, özvegynő, vagy tán gyám, mindegy. A közönyösség, hanyagság, engedékenység, balgatag előszeretet itt a kormányzati érdemnek, dicséretnek elhomályositására, vagy épp eltörlésére hatnak. Az értelem, szorgalom, helyes tapintatu intézkedés, rendtartás, a családkör előtt érdemfénynyel veszi körül egyéniségét; mely nem maradhat csak véka alá rejtett gyertyának, hanem sugarai kihatnak a világra, s tisztelő elismerést hoznak részére.

Ily elnök kell a kis társulatnak, hogy állhasson az, sőt virágozhassék: éber, erélyes, gondos, szorgalmas, figyelő az időkre, bátor, óvatos, számitó, bölcs. Ő legyen a főtényező, főrendező, főintézkedő; vagy legalább minden az ő tudtával, beleegyezésével történjék: helyeslésével, elismerésével, dicséretével, sőt alkalmi jutalmazásával támogassa az erélyt, fokozza az erényt, buzgalmat; roszszalásával sujtsa az erélytelenséget, tunyaságot, rövidlátást, kártékonyságot, és a család közérdekei iránti részvétlenséget.

Semmi sem hat kártékonyabbul a család sorsára, mint a családfő engedékenysége; s miben áll ez? én háromban találom fel, ugymint:

a) ha elnézi, hogy a családtagok az időt és alkalmat kezükből kisiklani engedjék; mert ez végre náluk szokássá válnék, s pusztulássá fajulna. Előhozza az idő a kedvező pontot, melylyel az embert megkinálja; s ha az ember azt fel nem használja, csendes boszusan odább áll és sohá többé vele vissza nem tér, sőt a jelen mulasztással büntetésből a jövőt is megterheli.

b) ha elnézi, hogy a családtagok az erkölcsi léhaság gondatlan léptein át az erkölcsi romlottság felé haladjanak. Mert az efélének ha csak egy szikrája villan meg a kebelben, kiirtani oly bajos, helyébe a levetkezett erkölcsiség szerény jámborságát viszszaidézni oly fárasztó munka, mintha az embernek a pokolt kellene a mindenségből kiküszöbölni, s helyét mennyországgá alkotni.

c) ha a birtokot, vagyont a családtagok között kiosztva, őket azok kezelésével véglegesen fölruházza. De ez sokkal nagyobb kérdés, hogysem tüzetesebb tárgyalását mellőzhetnők.

Az alapigében ama kitünő kivánat áll, hogy álljon az örökség, és a vagyonállás szét ne daraboltassék, hanem a család összesen legyen erös. Ez a zsidéknál divatos májorátusra mutat, a mi náláunk máskép áll. Ugy látszik az alapigéből, a májorátus jogait szabad volt ott más családtagra átruházni, vagy megosztani. Ézsau és Jákób között is történt eféle alku. Nálunk ez osztály törvény szerinti, csak hogy azt néhol a családtagok siettetik, s kárt okoznak vele maguknak és a családnak. Az évangéliomi példabeszédbeni családapa kiadá fiának a részt — ennek nyugtalan sürgetésére, — s kárt okoza vele a családnak, és magának a kiosztott fiunak is; mert ez fogá magát, és részét mind eltékozlá. Luk. 15.

Nagy meggondolandó van abban, hogy a családfő a közös vagyont a tagok között feloszsza. Nem azt értem, a mire — fájdalom! — igen sok családfők hajlandók, hogy t. i. kitelepitett gyermekeiket nem is tanittatták, mi által állapotra jutnának, nem is részeltetik a közös vagyonból, hanem elnézik, hogy azok semmivel nyomorogjanak, mig aztán haláluk után részt kaphatnak — hacsak addig erröl is gondatlanul, vagy könyörtelenül máskép nem intézkedtek; nem ezt értem, mondom, hanem azt, mit az alapige is értelmez, hogy t. i. némely családfők magukat — előszeretetből, vigyázatlanságból, tulságos bizalomból — reábeszéltetni engedik, kiosztani a családtagoknak még saját személyöket illető rész vagyonukat is, szép igéretek, hizelgő feltételek alatt, de a miben — a tapasztalás szerint — csak ritka esetben nem csalatkoznak meg, mert a kézhez vevők csak konczlesők valának, kiknek éppen nem arra volt gondjuk, hogy a szép igéretnek eleget tegyenek, hanem hogy a szegény családfőt önzőleg kijátszodják, s éppen tehetetlen öregségében boszszuval illessék, éheztessék, vele keserüségeket nyelessenek, sirva küldjék a sirba. S e békövetkezhető szomoru állapotra figyelmezteti az alapige a családfőket.

Nem azt mondám tehát, hogy a családfő mindent magának tartson, magának önzőleg felhasználjon, s a családtagokat szenvedtesse; hanem hogy maga idejében gondoskodjék azokról, boldogitsa kitelhetőleg illető részszel: csak hogy némely gyermek méltó vólna még érettkora előtt is megkapni illető részét, mert ő jó, becsületérző, és életképes; a mást pedig érett korán tul is méltó vólna

gyámság alatt tartani, mert ő rosz, helytelen, pazarló, és életképtelen.

De hogy a szegény családfő éppen gyengültebb korában kétes kimenetelü teljes gyámság alá hajtsa az életen át anyit terhelt és zaklatott bádjadt fejét, s e miatt sorsának, lelkének nagyobb nyugtalansága, részesebb hánykodása még ott kezdődjék, — vagy tán az övéinek szivtelensége miatt a keresztényi kegyelem ajtókilincseit is sorba vegye: ez, kedvesim, borzasztó helyzet, mitől óvjon az ég minden öregülő családfőt! de ő maga is óvakodjék ettől a véglehelletig! Erre vólt különös gondja az alapigének is ama szókban: Fiadnak, feleségednek stb.

Az alapigében fiu, leány, vő, meny, nő, testvér, rokon, vagy jó barát, mind egy húron pendülhetnek; egyik, mint a másik, leszedheti a családfőt, s vele embertelenül bánhatik, hogy ne mondjam, korán siettethetik keserü halálát. Legyen jó, egy szóval, a családfő a családhoz, de magáról se feledkezzék meg, mert mindennek van illő határa, — nehogy nyugalmas léptek helyett sirva kelljen mennie a koporsóba! —

Kedves h! Isten áll elöttünk és fölöttünk, mint egy hatalmas, bölcs, könyörülő, szánakodó, jutalmazó, és büntető családfőnek mintaképe, mint az egész emberiség felséges családatya. Reá nézzen, őt kövesse minden családfő és családtag. Fogjátok fel szavaim horderejét! ti vagy családfők, vagy azzá leendők vagytok csaknem mindnyájan. Évangéliomi szeretet, törvényes igazság, értelem, szorgalom, takarékosság, jóakarat foglalják el sziveteket egymás irányjába; igy éljetek, igy találkozzatok, igy maradjatok meg egymással, — hogy látván ezt Isten a mennyből, reá mondja atyai helyeslésével a 133-ik zsoltár ama szavait: Imé, mely igen jó, és mely gyönyörüséges dolog az atyafiaknak békességben való lakásotok! — Ámen.

A kereszténység jövője.

Hatala Pétertől.

A ki az értelmi világ jelen állapotát figyelemmel kiséri, azon tapasztalatra jut, hogy vallás dolgában átalán két főirány küzd egymással. Az egyik irány tagadja az Isten létét, még pedig a tudomány nevében; a másik Isten létéről meg van győződve. Ez utóbbi osztályba tartoznak a világnak minden néven nevezendő vallásfelekezetei, illetőleg azoknak hivei, kik még nem csaptak át a másik táborba. Mert azt is a tapasztalás bizonyitja, hogy a felekezetek hiveinek statistikáját nem az illető anyakönyvek tüntetik fel; igen nagy azoknak száma, kik névleg bennállanak még a hitfelekezet keretében, de tényleg, benső meggyőződésükkel, annak hátat forditottak. Szembeszökő önámitás tehát e kérdésben az anyakönyvekre hivatkozni. Legkevésbbé hivatkozhatnak az anyakönyvekre oly felekezetek, melyeknek hitelvei, dogmái nemcsak hogy nagy számmal vannak, hanem a józanészszel leginkább ellenkezők is. Az ily felekezetek hiveik irányában a külső kényszerhez szoktak folyamodni, s az államot az egyház végrehajtójának tekintik; sőt mert a külső állami kényszer nem jár mindig kellő eredménynyel, ezen eszközt egy másikkal támogatták, t. i. a felekezeti logikával és metafizikával. Igaz ugyan, hogy azon törvények, melyek szerint az ész gondolkozik, a természet törvényei, Isten teremtette azokat; s azért felekezeti vagy nemzetiségi szempontok alá nem esnek, ép ugy nem, mint p. o. a nehézkedés törvénye, a vegytörvények, stb. Azok függetlenek akár a felekezeti, akár a nemzetiségi tekintetektől; de mindennek daczára tanitanak egy felekezeti tudományt, felekezeti történelmet, felekezeti logikát és metafizikát, mely történelemben a kritika szabályai nem oly kérlelhetlenek mint a profán történelemben; s mely logikának törvényei meghajolnak az egyházi tan előtt; s a metafizika csak arra való, hogy a mit a profán, a természetes, a nem felekezeti ész tévedésnek, vagy lehetetlenségnek ismer, azt a „hit világának fényénél“ lehetőnek, igaznak állitsa. Az állami, a külső két kényszer mellé tehát, segédül a bensőt társiták, a felekezeti tudomány által megmásitván, félrevezetvén még ifju, zsenge korban, a hivők elméjének gondolkozási tör-

ványeit. A dolog anynyira ment, hogy az egyedüli világosság, a józan ész világossága mellé nemcsak oda állitták, sőt annak fölébe helyezték a „hit világosságát“! Azon világosságot, melyet az emlitett módon a józan ész törvényeinek meghamisitásával alkottak!... A kényszer tehát a gondolat országára is kiterjedett, s mivel a gondolat mint irott szó terjed leggyorsabban: az irodalom termékeinek valláspolicziális ellenőrzése is nagyban üzetett az egyházak s a nekik szolgáló államok által; és üzetik maiglan. Az illető vallásfelekezetek főpapjai ma panaszkép emlitik az államnak sokfelé észlelhető vonakodását ezen politialis szolgálatban. Vége az egyháznak, ha az állam nem támogatja azt! Természetes ösztönből szólottak!... A szabad lég nem való az oly felekezetnek; hivei rögtön megfogynak, mihelyt a külső hitkényszer megszűnik!... És ebben rejlik oka, miért támogatják az ily felekezetek főpapjai a politikai absolutismust oly szivesen; s miért gyülölik az alkotmányos szabadságot, mely a lelkiismeret szabadságát lényeges részeül tekinti! Ebben rejlik oka, miért lett az ily felekezetek főpapjainak kezeiben a vallás politikává. A főpapok nagyon megszokták az uralmat, az nagy anyagi előnyökkel jár, de csak addig mig a felekezethez tartozóknak feleszmélniök nem szabad! Egy némely felekezet főpapjai anynyira mentek e téren, hogy megkövetelik, miszerint fejök ne csak első főpap, de egyuttal király is legyen, mig ők fejedelmek. A ki ezt nem tartja helyesnek, kiátkozzák az egyházból. Pedig nehéz ennek okát belátni. Az illető felekezet gondolkodói maguk is furcsának találják, hogy a lelki üdvösség, a menyország elnyerésére ily főpapi, temérdek milliókba kerülő organismus szükséges legyen! Egy főpap-király, külön országgal, aztán számtalan más „egyházfejedelem“ százezerekre menő javakkal, stb. stb.! És a kereszténység nagy alapitója mily szegény volt! Azt mondá a gazdagságról, hogy elzárja a menyország útját; mert ugy mond, egy teve könynyebben megy át egy tűlyukon, mint a gazdag a menyország ajtaján! . . .

Mindezek öszszesen, s az ezekből folyó következmények nagyon megapasztották a keresztény „nagy egyházak“-nak hiveit, s ma, midőn a tudomány szabadsága a hitkényszer bukásával teljesebben érvényesült, a nagy egyházak nagy pusztulása naponta növekedő. Igaz, hogy akadnak még alkotmányos kormányok is, melyek a szabadelvüség czége alatt nem szabadelvü eszméket, retrograd felekezeti czélokat szolgálnak, de ez a bukás kórjele, a kö-

zelgő végfeloszlás symptomája. Az értelmiség haladásának diadalutját e kormányok nem fogják meghiusitani, csak ideiglenesen akasztják meg azt, s a haladás Brahma-szekerétől maguk is elgázoltatnak. Napjainkban a reactio csak pillanatnyi gyönyör, mely azonban megtöltheti a miniszterek üres tárczáit. A haladás szelleme annál erélyesebben szokott az ily gáncsoskodó államférfiak ellen fordulni, annál keményebb támadásokat intéz azon egyház ellen, melynek végrehajtói valának. Mert elvégre az értelmiség legsérelmesb jogtalanságot lát abban, ha valamely kormány arra vállalkozik, hogy az állampolgárokat egyenként vagy öszszeségükben, közvetlen vagy közvetve valamely főpapi testület iránti szolgaságra kötelezzen. Ez a leghitványabb szolgaságok egyike, s a ki reá kényszerit, az közmegvetéssel találkozik.

Pedig századokon által igy kompromittálták a keresztény eszmét, s kompromittálják maiglan. Azért oly szétzüllött a nagy keresztény egyházak szellemi állapota!

A materialismus bölcsei azért hirdetik a kereszténység bukását, s elméletileg is a tudomány által tulhaladott álláspontnak nevezik. Nem bir a maga lábán megállani — igy szólnak — azért szorul az állam támogatására.

És ezen érvelésben sok igaz van. A kereszténység azon felekezeti formákban, melyekben az orthodoxiák nagy egyházi alakjait képezi, mint dogmák rendszere, csakugyan ki nem állja a józan ész birálatát. Azért is van oly kevés dogmahivő, s azért oly nagy azoknak száma, kik a kereszténységet észszerü felfogásban vallják.

És csakugyan ezen felfogásban áll a kereszténység jövője. Eltekintve a római hierarchiától, melylyel hiveinek intelligentiája nyilt harczban áll: örömmel konstatálhatjuk, hogy a kath. világiak, az értelmiség szine-java, a római egyházban, minden esetre nagy többségében, a kereszténység észszerü felfogását vallja, s az anynyi vérrel áztatott dogmákra a feledés fátyolát veté. A protestantismus kebelében virágzó, ugynevezett protestáns egyletek, s az öszszes számba vehető theologiai tudomány ugyanezen állásponton van.

Viszsza kell tehát mennünk a kereszténység ősrégi állapotához, midőn nem volt egyéb dogma mint az, hogy egy az Isten, ki igaz biró elevenek és megholtak felett, s jutalmaz vagy sujt ezen vagy a másik világon. Jézus eredeti álláspontjára kell viszszahe-

lyezkednünk. Ő kimondá a közvetlenséget Isten, mint atya, s az emberek, mint fiuk s egymás iránt testvérek között. Kimondá, hogy Isten országa, az igazán vallásos hódolat, a mi sziveinkben van. Az Ur imájában öszszefoglalta egész tanát. Atya és fiu közti viszony van Isten és ember között. Megszenteljük hódolatunkkal Isten nevét, gyarapitjuk országát. Ha vétettünk, őt közvetlen kérjük, hogy bocsássa meg bűneinket, ugy, a mint őszintén megbocsátunk mi is az ellenünk vétőknek. Azon férfiu, a ki ily büntörlésre buzditja hiveit, az nem alkothatta azon külső törvényszéket, mely gyónás és poenitentiatartás név alatt ismeretes, s mely századokon át eléggé kompromittálta magát. A csak kissé is értelmesb katholikusok ma már méltán megfeledkeznek róla. — Mily monstrosussá lőn ezen intézmény — már Luther korában is megsokalták, hogy pénzgyüjtő-űzletté vált. . . . Mily különbség van az Úr imájának büntörlesztési módja és a római egyház poenitentialis és indulgentialis intézményei közt! . . . E kettő nem származhata közös forrásból! . . . Jézus a munkát, a mindennapi kenyérért való fáradalmat Isten oltalma alá helyezé, figyelmeztet hathatós gondviselésére. Önerőnkben és Isten gondviselésében bizzunk. A felebarát iránti társadalmi s egyéb viszonyt kifejezik e szavak: „bocsásd meg büneinket, miképen mi megbocsájtunk az ellenünk vétőknek...“ Ime a keresztény vallás lényege: Isten és emberek között a közvetlenség, az atyai, fiui és testvéri viszony — Isten országa sziveinkben, s azon fiui és testvéri viszonyban. Müködésünk, egész munkás életünk Isten gondviselésére s önerőnkre támaszkodó. A külső istenitiszteletnek ez benső alapja. Jézus eszméje szerint Istent sem Jeruzsálemben, sem a Garizim hegyén nem fogják kiváltságosan imádni, hanem „lélekben és igazságban“ — mindenütt; a hol ketten vagy hárman Isten nevében egybegyülnek, ott van közöttük az Isten, kiben az apostol szerint: élünk, mozgunk és vagyunk!...

Ilyen főbb vonásaiban az Isten országa Jézus felfogása szerint! Ide kell visszamennünk! Tegyük le a vallásra erőszakolt külső mechanizmust! A szellem, a bensőség rovására felburjánzott dogmákat!... Tegyük félre a vallásosságot elfojtó politikát, a vallással i visszaélést! Isten nem rendelt vallási királyokat, sem fejedelmeket, sem egyéb, különös szabadalommal felruházott „Isten-sáfárjait!...“ A hierarchia, igaz, könnyen lábra kap a vallásban, s azok, kiket a külső istenitisztelet vezetésére s a vallásegyleti

ügyek gondozásával a vallásközség megbizott, csakhamar bizonyos nymbussal környezik magukat csupa emberi hiuságból. S ime a mag, mely megtermi a hierarchiát, a papuralmat, mely önmagát szent uraságnak nevezi. Ezen szent uraságot aztán saját fentartási ösztöne a politikára vezeti; a vallásból hatalmi kérdést csinál és csak kedvező körülmények kellenek, melyek közt első helyen áll a tömeg könnyenhivősége, tanulatlansága, és kész a Dalai Láma keleten; kész a csalatkozhatlan pápa-király nyugaton; a Dalai Lámának nyugati, európai kiadása. A római episcopust, egyház-felügyelőt, superintendenst — a városnak politikai jelentősége emelte, sarkalta nagyravágyásra; ép ugy, mint a többi kisebb politikai főhelyeken történt, hol metropolitákká lettek, fővárosiakká, az egyházközség megbizott hivatalnokai. Az első egyetemes zsinatok csakugyan ezen politikai okokkal támogatják az illető főpapok előjogait. A chalczedoni egyetemes zsinat hires kánonja, a XXVIII-ik világosan kimondja, hogy az atyák voltak, kik a római egyháznak a város politikai jelenlősége miatt főlényt tulajdonitottak. Az új Róma, Konstantinápoly, fejedelmi székvárossá emeltetvén, főpapja szinte ily okból első helyet nyert a régi Róma után. A niceai zsinat (325.) hatodik kánonjára történt Chalcedonban a hivatkozás. E kánon a római, alexandriai és antiochiai püspökök előjogairól szól, s azokat politikai tekintetekkel indokolja. Cziprián, Kárthágó hires püspöke, vonatkozólag István római püspök hatalmi vágyaira, még egy okot emlit, mely elősegité a római püspökök hatalmát, s ez a tyrannicus terror, melylyel ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit. E nyilatkozat 256-ban történt egy zsinaton. És a római egyház egész történeti élete küzdelem a hatalomért. Keleten már korábban a Budhizmus mutat fel ily jelenséget; később az Izlam. Mohammed és utódai a kalifák, pápa-királyok voltak, ugy, mint a római egyház fejei. A hierarchia szükségkép politizál a vallással, ép ugy, mint a theocraticus államforma. A XVI-ik század vallási reformacziójának legfőbb érdeme az, hogy elvonta Európa nagy részét a pápától, a hierarchia szolgálatából. A korábbi egyházi szakadások keleten és Európában szinte ezen jótéteményt eredményezték. Óriási tömegeket vettek el a hierarchiától, melyekkel ha ma rendelkeznék, sokkal erősebben támadná meg a civilisatiót... Ma a hierarchia főleg az együgyü népre és a fejedelmi udvarok körében teljesen ki nem veszett, nagyúri reactióra támaszkodik. Szerencse, hogy Anglia, Porosz- és Oroszország, Németország na-

gyobb része nem hódol a pápaságnak, különben az európai reactió nagyobb eredménynyel küzdene a haladó kultura ellen. IX-ik Pius csak pár év előtt semmiseknek, érvényteleneknek nyilatkoztatta ki az osztrák állam-alaptörvényeket, mert a teljes lelkiismeret-szabadságot — melyet XVI-ik Gergely „Mirari vos," ismert Encyclikájában őrültségnek (deliramentum) nevezett — a vallásszabadságot, a tudományszabadságot proclamálja; mert minden állampolgárnak megengedi, hogy tan- és nevelőintézetet nyithasson; s az összes vallásfelekezetek az állam szine előtt egyenjogosittatnak!... A pápa e törvények szerzőit, alkotóit, helyeslőit, végrehajtóit figyelmezteti az egyházi büntetésekre, melyeket pápák és egyetemes zsinatok ily bünös cselekedetek végrehajtóira szabtak!... Nem lázitás-e ez az országos törvények ellenében? És miért? Talán mert a kath. hivők jogai sértetnek a fent elősorolt tények által? Korántsem, a kath. intelligentia maga elismeri ezen törvények humanus, jogos voltát; de a hierarchiának korlátlan uralmát megnyesik, s a pápa azért hirdeti semmiseknek, azért fenyeget, emlékeztet az egyházi büntetésekre!... Szabad-e igy továbbra is a vallással viszszaélni?... A hierarchia mindannyiszor üldöztetésről, egyházkárositásról, vallásrontásról panaszolkodik, midőn az állam, a haladó kultura nevében, megvonja tőle a jogot, hogy másokat üldözhessen! Ez a felekezeti gyülölség legutálatosb nyilatkozata! A hierarchiára nézve sérelem, ha más felekezet is hasonló jogot nyer, ha vele, polgári tekintetben, egyenjogosittatik. A protestáns hierarchia se türelmes, de, mert nincs oly centralis organisatiója, mint a pápaság, nem tehetett e tekintetben oly iszonyu manifestatiókat, mint emez. A felekezetiségnek is megvan a maga jogosultsága; mig a köztestvériség törvényét nem sérti, nincs kifogásunk ellene; de midőn emberszeretet helyett oly átkos gyülöletet terjeszt, a közerkölcsiség ellenségeül kell azt tekintenünk, jelentkezzék az a kereszteltek, vagy a körülmetéltek táborában. Ennek nincs jövője. A haladó közmivelődés lassanként elsimitja majd a felekezetesség ezen fattyu-hajtásait, daczára annak, hogy a hierarchia épen ezekben helyezi az egyházi buzgóságot, az egyházilag szent lelkületet. IX-ik Pius szentté avatta Arbues Pétert, a bakó-szellemü spanyol inquisitort! Ezzel csak a pápaságot kompromittálta. Röviden vázoltam, mily alakban lesz jövője a kereszténységnek. Ebben bizunk; ha egyéb alakjaiban lassanként kivész is az emberek eszéből és szivéből, azon nincs okunk siránkozni.

Hymuusok.

(„Hymn and Tune Book for the Church and the Home“ czimü amerikai unitárius énekes könyvből. Megj. Bostonban, 1869. *)

ANGOLBÓL: SZÁSZ KÁROLY.

Az Isten egyetemes tiszteletéről.

(Universal worship).

Oh Te, kihez buzgó sohajt
Bocsáta szent hárfák dala,
A kit király- s próféta-ajk
Tüzes nyelvvel magàsztala:

Most nem csak a Sion hegyén
Tisztelnek, Uram, tégedet,
S hő délben Jákób kútfején
Hol fiad letelepedett;

Most mindenünnen égbe hat
A háladal, a hő ima,
S a sziv tömjéne lél útat
Magas trónodhoz szállnia.

---

*) A Ker. Magvető mult évi folyamában Jakab Elek t. barátunk, „Londonban mulatásom emlékei“ czim alatt „a Britt és külföldi unitárius Társulat“-nak 50 éves jubiláris ünnepélyéről irt érdekes czikkében egyebek mellett nagy érdeklődéssel szólt az ángol atyafiak isteni tiszteletén hallott énekekről és éneklésről. Az itt közlött hymnusok szintén azon ünnepélyen az essex-utczai (Strand) egyházban tartott esti isteni tiszteleten énekeltettek, s leforditásukat az ő szives közvetitésével nyertük meg. A legnagyobb örömmel jegyezzük meg egyébaránt, hogy ez csak az első közlemény s a nagyérdemü költő-forditó biztos igéretét birjuk az iránt, hogy a jelzett amerikai unitárius énekes könyvből koronként szives lesz még a Ker. Magvető számára hymnusokat forditni. Fogadja legőszintébb köszönetünket, hogy szerény folyóiratunkat koszoruzott nevével megtisztelni sziveskedett. — Szerk.

*

Előtted ősz fürtű öreg,
S báj és erő, mind térdet hajt;
Dalt és imát hozzád rebeg
Félénken a kis gyermek-ajk.

Hajdan próféta s fejdelem
Zengett dicséneket neked . . .
Most templomod minden helyen,
S zeng mindenütt dicséreted!

(A vasárnapi énekek közt 43. sz. a.)

2.

A keresztény pálya-útja.

(The christians race).

Ébredjetek föl, lelkeink!
Szivünk ne reszkess, lelj vigaszt!
Föl! égi versenypálya int,
Bátran, vidáman fussuk azt.

Mondják: tüskés a pálya, szűk,
S a lélek gyönge, roskatag . . .
De elfelejtik, istenünk,
Te segitő oltalmadat!

Téged, hatalmas Ur, kinek
Kegyelmed el nem fogy soha,
S szilárdan áll, mig évre év
Örök körben rohan tova.

Belőled, áldás kútfeje,
Meritsen lelkünk új erőt!
Ki önmagában bizik: az
Elhal, lehúll idő előtt.

Gyorsan, mint sas a légen át,
Szállunk, hozzád röpülni fel.
Szeretet szárnya visz, segit,
S nem fáradunk az égig el!

(A keresztény élet cz. csoportban 611. sz. a.)

3.

Isten országa.

(Thy kingdom come).

Jövel, isten országa!
Szeretet-nap, jövel!
Béke s remény öröm-világa,
Áradj a földön el!

Először lelkünk' vonjad
Hű gyógyitás alá —
Költsd fel s oltsd is meg a szent szomjat,
Hogy azt ne kinzaná!

Jövel isten országa!
Foglald a földet el,
Hintsd bé határit égi, drága
Virág vetésivel.

Az élet áldott fája
Gyümölcsöt bőven ád —
S seregbe minden nép, alája
Ugy gyűl mint egy család.

Jövel isten országa!
Emeld fel trónodot!
Boldog föld, melyet jóvoltába'
Az Úr meglátogat!

(Krisztus országa és egyháza cz. csoportban 453 szt a.)

Egyház történelmi adatok.

XXV—XXVIII.

Virasztásaim. *)

KÖZLI JAKAB ELEK.

VI.

Gyulafy Léstár följegyzése Dávid Ferencz fogsága s halála körülményeiről.

1579. Fogatta meg Bathorj Christoph post disputationem Albensem Dauid Ferenchet propter innouationem factam in causa religionis quandoquidem pro concione dicere ueritus non est. Christum adorandum non esse, Ac idolum sibi facere, quicunque eum

*) Az e czim alatt a Ker. Magvető mult évi VI. füz. 390—98 lapjain közölt utóbbi latin oklevelekben a következő **kiigazitandó sajtóhibák** fordultak elé.

Keresztény Magvető X. köt. 390. l. 8. sor „nominem" helyett: neminem; a 22—23 sorban az: „inter cessendum" szó — ily homályos azon forrásban is, honnan kiiratott; 391. l. 23. sorban, e helyett: „s ismerőleg" ez olvasandó: elevenen szinezőleg; 27. sorban: „Hevenessy" után kimaradt: pesti egyetemi könyvtárban levő; 392. l. 19. sor: „affligitant" helyett: efflagitant; 29 sor: „fustu" helyett: fastu; 33 sor: „labore" helyett: labare; 393 l. 7 sor: „equum h. aequum; 14 sor: „Altoque" h. Alteque; 15 sor: „suum" h. suam; 30 sor: „deploratu" h. deplorata; 394 l. 1. sor: „duretur" h. daretur; 5 sor: „labefacturetur" h. labefactaretur; 7 sor: „putebat" h. parebat; 9 sor: „decreta" h. decreto; 11 sor: „quavis h. quovis; 22 sor: „fuctum" h. factam; 24 sor: „pati" h. pari; „nomen h. numero; 25 sor: „intantia" h. intentio; 28 sor: „concidat" h. concidet; 32 sor: „aggravabuntur" h. aggravabantur; 395 l. 9 sor: „Altissima h. Altissimae; 10 sor: „dicto" h. dicta; 12 sor: „consolueri" h. consolari; 30 sor: „admirat" h. admirata; 37 sor: „a többiek" h. mind; 399 l. 15 sor: „debilis" h. debitis; 17 sor: „instructum" h. instructam; 23 sor: „monumentum" h. nocumentum; 400 l. 4 sor: „ideo" h. adeo; 18 sor: „öszszeállitására" h. viszszaállitására; 401 l. 11 sor: „feliratok" h. feliratuk; kérem a kiigazitást és szives elnézést.

Meg kell jegyeznem azt is, hogy „III-dik Károly császár" kifejezés téves, mint császár, VI-ik, mint magyar király, III-ik. Ezt az olvasó — kérem — tegye jóvá. Ezekkel a császár-királyokkal sok baja van a magyar történetirónak, sok szirttől és zátonyra jutástól kell óvakodnia igazságot kereső útjaközben. — Jakab Elek.

adoraverit. Coacta igitur frequenti Synodo ex ministris Hungariae et Transylvaniae a suae farinae hominibus hac in parte convictus et damnatus est. Blandrata quoque cum sua sententia perculit, qui tamen antea ei unice fuerat addictus. Aderat Faustus quoque Socinus Italus Senensis vir in ea Secta doctus. Paulus Julanus, [1]) qui tunc Scholae Albensi praeerat, Michael Chyaki [2]) Cancellarius prolocutor Regis erat cum Caspare Bekesio. —[3]) Istuan kezehez attak ű volth Deuai Tiztarto es ű temetette el is hogi megh holth Dauid Ferenchet. Egy Inasnal többnek zabad nem uolth Dauid Ferenchhez Jarni a penig Királifaluj Janos volth. In disputatione Albana mivelhogi beteg volt Dauid Ferench es nem igen zolhatoth, Trauzner Lukach az veij assumalta erette az adversariusok argumentomit.

Annakelőtte Királi fia előtt Disputaltak volt Dauid Ferenchel Varadon az magiarországi papok — — —[4]).

Ugy gondolom, minden darabka egykoru papir értékkel bir, a mi e nagy hitújitónkra és vértanunkra vonatkozik. Ezért közlöm az elébbi adatot, hogy fel- felújitva ez iránt a Keresztény

---

[1]) Giulai Pal akkor az Lengyel kiralnal lakot. Egykoru oldalirás.
Ehez később más kéz ezt irta: Ez az Gjulaj Pal Fejervari scholamester volt, nem az az Gjulaj Pal, ki az kiralnal Batori Istvannal lakot, kit Batori Sigmond megöletet Abafajan.

[2]) Czaki Mihalj megh holt volt, Kendi Sandor volt az Cancellarius ekkor, mert Batori Christoph idejében volt.

[3]) Innen egy név családi első része ki van vakarva, e miatt Dávid tömlöcztartójának csak keresztnevét tudjuk meg, de a családi előnév nélkül, mit kimondhatlan kárnak kell mondanom.

[4]) Gyulafi Léstár krónikai följegyzései. Hevenesy-gyüjtemény LXVIII. köt. 338. lapján új számozás szerint. Sarkirat: TT. M. s. Transylvanica.
E közlemény oldalán még e két jegyzés volt ugyan azon kézzel irva: Polonici quoque ministri Arriani scripto publico sunt testati blasphemam esse Francisci Dauidis opinionem.
Alább e volt:
Disputationi Albensi Joannes quoque Lelesius Jesuita interfuit, qui postea Sigismundi fuit praeceptor.
Gyulaffi Lestár (Eustachius) atyja Gyulaffi János, anyja devecseri Gyorom András 2-ik leánya (neve nincs kitéve a krónikában), szül. 1557. Sept. 20. Eustachius napján, 1573-n a bécsi császári iskolában tanult, legelsőben volt követségbe a lengyel királyhoz 1582-n. Hevenesi M. S. LXVIII. 393. l. Azután 1593-ig még ötször volt oda mint Báthori Zsigmond fejedelem követe (Hevenesi M. S. LXVIII. 348. l.) Tehát a mit Dávid Ferenczről irt, közvetlen tudásból irta.

Magvető minden füzetében az unitáriusok közemlékezetét, ez újitsa meg bennök az áldozni kész kötelességérzetet. Mi Dávid Ferencz iránt hálával tartozunk s ezt be kell bizonyitnunk avval, hogy neki 1879-n hozzá méltó emléket állitunk. Mi legyen az, még most nincs napirenden. Az inditványozó maga akkorra tartotta fenn az arról való határozást, mikor áldozataink öszszege immár együtt s a háromszázados ünnep küszöbön lesz. Hazánk egy nem rég elhunyt nagy irodalmi tekintélyével, néhai Toldy Ferencz-czel egy alkalommal e kérdésről beszélgetvén: ő nézetét hozzám intézett levelében papirra tette, s én azt mint előttem nagy becsü ereklyét minden commentár nélkül közölni jónak látom azért, hogy tudja meg az ország, lássák meg hitfelekezetünk tagjai: mi volt véleménye e roppant tudományu férfinak a mi első püspökünkről; ohajtom, hogy ez buzgóságra gyujtson, a Dávid Ferencz név iránti tiszteletet és áldozatot tegye még átalánosabbá; de kijelentem, hogy annak idejében minő emléket állitsunk — ezt a kérdést e közlés által most még csak érinteni is teljességgel nem kivánom. Arra nézve az inditványtevőé az első szó, mint a határozási jog az unitárius egyház-zsinati főtanácsé. Ime a levél.

VII.

Toldy Ferencz levele Jakab Elekhez a Dávid Ferencz-emlék ügyében.

Császárfürdő, oct. 1875.

— — — — úr!

A miről utolsó együttlétünkkor szó volt, Dávid Ferenc emlékezete megújitásáról, nem hagy nyugonnom. Engedje, hogy az ügyhöz szóljak. Ha az erdélyi unitárius kar akar valamit tenni, tegye úgy hogy minél eclatansabb hatása legyen. Dávid Ferenc nem csak az unitáriusoké, nem is csak Erdélyé, ő a magyar nemzet dísze volt. El kell itt tekintenünk a confessionalis oldalról: ő reformátoraink közt — a menynyiben mint dilettáns, de ki egyidőben foglalkodott a dogmatörténettel s a hazai theol. irodalommal, merem állitani — első hittudósaink közől való volt; az ő reformátori müködése ha ki nem hatott is hazájából, de az európai tudomány nem mellőzheti, tudomást vesz róla ma is, minden nagyobb egyháztörténelem ismeri nevét. E mellett, szász léte dacá-

ra, első sorban áll a XVI. század magyar irói közt, s kétségkivül első egyházi szónoka volt azon századnak. Csak úgy érdemlünk nagy embereket, ha azokat meg tudjuk becsülni, ha nem adjuk át a feledékenységnek. Dávid Ferenc, mint a XVI. század nagy tudósa, szónoka és magyar irója megérdemli, hogy háromszázados jubilaeumát emlékállitással ünnepeljük. Kiszámithatatlan azon hatás, melylyel a nyilvános emlékek, ha még oly egyszerüek is, kivált a fiatal kedélyekre, vannak, valamint azon tekintet, melyet azok külföldi utazók szemeiben az oly nemzetnek adnak, mely elég lelkes nagyságaival dicsekedni. Igen üdvös gondolat akár egy jutalomalapitvány, akár egy tanszék-alapitás, de én meg vagyok győződve, hogy azon láthatatlan erkölcsi haszon, melyet az emlékek biztositanak, mélyebb és nagyobb horderejü, mint azon kézzelfogható, mely emez útakon elérhető. Dávidot ma csak a tudós, és az is csak historiai érdekből fogja olvasni: de mellszobra, vagy ha ilyenhez nincs originál, egy oszlop vagy gúla, az idők folytában százak meg százak keblében lelkesedést fog költeni és táplálni régi irodalmunk nagyjai iránt.

Bocsásson meg . . . . . . a beleavatkozónak, de tegyen valamit ez irányban azon férfiu emlékezete érdekében, ki századának dísze volt, s az erdélyi tudomány hirét meszsze túl vitte határainkon.

Ismét bocsánatot! és szives tisztelet ngd iránt, kinek szive ez önző korban is ifjan ver az erkölcsi érdekekért!

Fogadja hazafiui kézszoritását

őszinte tisztelőjének
Toldy F.

VIII.

A Jézsuitáknak Kolozsvárra és Gyula-Fejérvárra 1579. és 1581. törvényesen behelyeztetése.

Anno 1579. Introducti sunt Jesuitae in Transiluaniam et collocati Claudiopoli ac Albae, quam introductionem recognoverunt Status et Ordines Regni in Comitijs eodem Anno circa Festum Sanctae Ursulae [1]) Tordae celebratis et probarunt: solum rogantes Principem, efficiat, ut intra terminos suos sese Patres contineant, quod et fecerunt.

[1]) Oct. 21.

Anno 1581 ad 1-m Maij Claudiopoli celebratis Comitijs Generalibus, recognoscunt iterum Status introductos iterum Jesuitas, nec contradicunt sed probant. Verba Articuli sunt haec: Quandoquidem ad hodiernum usque Diem sua Celsitudo in Colosmonostram et Claudiopolim introduxit Romanae fidei Doctores, propter Adolescentium institutionem et Albae Juliae quoque illis Coenobium tradidit, Doctoribus scilicet Collegij Societatis Jesu, secundum professionem et conscientiam Suae Celsitudinis: His igitur praedictis locis sit sua Celsitudo contenta, et in alia loca vel Civitates vel pagos istius Regni hujusmodi Doctores neque vi, neque minis collocet aut plantet: sed in omni loco et in omnibus templis ministri pristini in pacifico suo statu permaneant . . . . Postea Statutio Patrum penes Diploma peracta est eodem Anno circa festum Sancti Lucae, ut ex Relatorijs constat — sine ullius contradictione [1]).

E krónikaszerü rövid följegyzés irója azt országgyülési végzésekből meritette, miket bővebb tájékozás végett egész kiterjedésben ide igtatok, előbocsátva az 1579-n Orsolya napján — octob. 21. Thordán hozott azon törvényczikket, melylyel Báthori Kristóf fejedelem Dávid Ferencz elitéltetését igazolni kivánta. „Megértettük — igy szól az I. czikk — Kegyelmes Urunk te Nagyságodnak Tanácsbeli főszemélyek által közinkbe küldött propositioit minden rendiben, hol te Nagyságod mindeneknek előtte adja előnkbe a Religiokban naponként való innovatiot, ki ennekelőtte közönséges Statutioból és Edictumból meg volt tiltván; mely ellen most is mind privatus és mind Egyházi személyek nem szünnek suttogásokkal meg csendesedni. Végeztük azért, hogy a kik innovatoroknak találtathatnak, az elébbi Articulusok szerint büntettessenek“. Azt hiszem Báthori Fejedelemre nem csak az országból hirül vitt suttogások, hanem saját lelkiismerete szavai is hatással voltak, ezért kellett kormányi úton végrehajtott sujtó itéletének országgyülési Sanctiot adni s tettének utólag és legalább külsőleg a törvényesség bélyegét megadni. Az ugyanazon országgyülésen hozott másik törvényczikk ime ez: „Annak utána — V. czikk — kegyelmes Urunk megértettük a lengyel Király ő Felsége levelét is, az mellett az Nagyságod akaratját is, mi okból indultatván az ifjuságnak tanitása és institutiojára Jésuitákat behozván, bizonyos helyre betelepitettek,

---

[1]) M. S. H. H. H. H. Tom. XXXIV. pag. 142—143. Hevenessy-gyüjtemény a budapesti egyetemi könyv- és kézirattárban. E följegyzés előtt ez áll: „Littera B.“

kiből könyörgünk ezen Nagyságodnak, hogy a mi végre hozatta őket, viseljék csak abban magokat, azaz tanitásokon kivül ne menjenek, tartsák az ő Tisztekben, tanulságban magokat, hogy a különböző tanitók között háboruság ne következzék".

A másik, Kolozsváratt, május 1-én hozott — 1581-ki törvényczikk pedig szó szerint ime ez:

„Minthogy — I. t. cz. — kegyelmes Urunk! mindeneknek előtte a Kegyelmes Ur Istennek az ő tisztességét és igaz esmeretit, melyben velünk magát megesmertette, kitől mind Hazánknak, magunknak csendes és békességes állapotját hiszszük és várjuk, kell követnünk és keresnünk — most is akarjuk azon fundálni dolgunkat, a Religio dolgáról igy szóltunk: Miérthogy a mai napig ő Nagysága Monostorra és Kolozsvárra bészállitotta a Római hiten való Tanitókat az Ifjuságnak tanitásáért és Fejérváratt is a klastromot azoknak szakasztotta, Doctoribus scilicet Collegii Societatis Jesu, az ő Nagysága lelkiesmerete és Confessioja szerint, ő Nagysága e nevezetes helyeken megelégedvén, újabb helyekre vagy városokra vagy falukra akárhol ez országban efféle Tanitókat se erővel, se fenyitékkel ne szállitson, ne plántáljon, hanem minden helyeken és Templomokban régi Tanitók békességes állapotjokban maradjanak meg. De igy, hogy ha mely falu vagy város találkoznék, kik ő Nagyságát afféle Római Religiobeli Tanitókért megtalálnák, ő Nagysága udvarából válaszsza fő Emberét, és a mellett a vármegyében vagy székekben, kiben a Supplicánsok residiálnak, két fő Embert azok ő Nagysága levelével attestáltassanak, hányadrésze annak, vagy városnak, vagy falunak kivánja a Római Religio Doctorát: valamely fél numero többnek találtatik, ő Nagysága ahoz képest való Tanitót adasson, Tanácsit először rea gyüjtvén éppen és elejekbe adván, de tiz, husz emberért, többért is, kik a derék Társaságnál kevesebbek volnának, meg ne háboritsa ő Nagysága, se városokat, se falukat". [1]).

Dávid Ferencznek 1579. tavaszán, Kolozsvárról betegen, hiveinek gyásza és fenyegető szitkai között, fejedelmi darabontok kiséretében fogságra hurczoltatása, Gyula-Fejérváratt elitéltetése s a dévai börtönben vértanui halála után, az első, a mit Erdély, Kolozsvár és Fejérvár megért, a Jezsuitáknak oda törvényes befogadtatása volt, mi beigtatással is megerősittetett. Azon ev. református és ágostai hitvallásu papokról tehát, a kik a fejedelem parancssza-

[1]) Erd. kir. volt főkorm. Törvénygyüjtemény I. köt. 639. 641. 656. ll.

vára hallgatva s tán hitelvi kérdésekben ellenfelök iránt is gyülölséget hordván szivökben, őt elitélték, elzáratták s kora sirjába temették, elmondhatni, hogy eleven szenet gyüjtöttek önfejükre, hogy az unitárius hitelvek elnyomásával, a hatalmas szellem és páratlan ékesszóló főpap ajkai örökre elnémitásával saját maguk hitvallásukra is veszedelmet hoztak. Dávid Ferencz lángesze és kiváló személyisége volt e korban az az erős gát, mely a jezsuitismusnak Erdély szabad bérczei közé jutását husz éven át feltartóztatta. A mint e gát elszakittatott, a kis országba az érintett doctoroknak és tanaiknak szabad út nyilt, a tanok a hiveket s ezek amazok számát és erkölcsi erejét növelvén, az elnémitott, megfélemlitett unitarismussal együtt a reformatio fejlődése is teljesen fennakadt, s a hit- és lelkiismereti szabadság rövid virágzási korára szinte háromszázados pangás és viszszaesés következett, a mi olykor hoszszu időszakokon át a nemesb erkölcsi élet és valódi keresztény hitvilág egész mezejét szomoru sötétséggel boritotta el. E volt Dávid Ferencz elitéltetésének közvetlen következménye Erdély egyház történetében. Ez elfogatás körülményeiről később lesz szó V i r a s z t á s a i m-ban.

IX.

Mi a czélja a németországi Protestánsegyletnek?

(*Eredeti levélkivonat.*)

Berlin, sept. 28. 1875.

Hatalmas mozgalmak indultak meg a vallási és egyházi élet minden köreiben, forrnak az eszmék nem a fölületen, de az egyháznak épen szive központján; a régi intézményeket megrenditő tünemények láthatók a pártokban a társadalom minden osztályai közt; csak a minap valának gyülések Bonnban, Eisenachban, Dresdában és Berlinben, most a Protestánsegylet Breslauban készül gyülését megtartani. Ez egylet egész rokonszenvünket érdemli, mert feladata: „a p r o t e s t á n s e g y h á z n a k a z e v a n g e l i u m i s z a b a d s á g s z e l l e m é b e n, k o r u n k ö s z s z e s m ü v e l t s é g i f e j l e m é n y e i v e l ö s z h a n g z a t o s r e f o r m á l á s a"; mely czélra komolyan, egyezkedés és alku nélkül, erélyesen törekszik. Természetes, hogy elleneinek száma nagy, s az egyházi és politikai re-

actionariusok, az orthodox consistoriumok és a hierarchia minden baráti mérgöket leginkább ez ellen öntik ki. Különben lehetett volna-e, hogy a közelebbről Berlinben tartott „igaz hivő“ evangelikus-lutherán conferenczia azon szinte „hihetlen“ végzést ismét megújitsa: „hogy a Krisztus istenségét tagadás, mint a Protestánsegylet tagjainak nyilván ismert elve, minden papi és zsinati hivatallal egybeférhetlen“. Az üldözés és halálos gyülölködés az egylet ellenében tehát meg van. Lássuk: kik azok, kik ezt alapitották? Ezt érdemlik-e ők és kitüzött czéljok? Az ötvenes években alakultak az akkor hatalmas reactio párt ellenében a végre, hogy a protestantismus szabadságát érvényesitsék, hogy az evangelicus egyházat a hierarchia rabszolgai lánczára füzetéstől és szellemi elsatnyulástól megóvják; 10 évvel később 1865. tartotta első nagy gyülését az egylet jun. 7. 8. elfogadva ott azon alapszabályokat, melyek a fő elvekben ma is állnak. Ezek értelmében az czéljául tüzte ki a különböző országok protestáns egyházainak a községi elv alapján szabad fejlődését s rokon törekvések által szervi egybeköttetését; czéljául tüzte továbbbá a protestánsellenes hierarchia legyőzését, a német protestantismus jogai, becsülete és szabadsága megvédését; a különböző hitfelekezetek közötti keresztényies türelem és egymástbecsülés szellemének terjesztését, végre a keresztény élet élesztésére és előmozditására valódi keresztényekhez illő kezdemények és munkák végbevivése által a nép erkölcsi ereje és jólléte gyarapitására irányuló komoly igyekezetet, szóval az egylet a protestáns ügyet reformátori rég elhagyott útára akarja ismét viszszavezetni. Az egylet meg van győződve, hogy a reformatio tényleg még végbe nem ment, hanem idő folytán mindinkább és inkább meghamisítatott és megtagadtatott, a kor mivelődési fejleményeitől meszsze hátramaradt, hogy a protestánsok között is az orthodox-hierarchia szőrnyszelleme kapott lábra, a mi menhelyét a Consistoriumok és papi conferentiák végzéseiben, védelmét az ugynevezett Confessiok-ban találja. Azonban a protestantismus élete és lényege nem a régi theologiai hitformákban áll, a traditionalis dogmatikai tanok a mai tudományos vizsgálódások próbáját nem állják ki, régi századok ránk szállott önkényes theologiai föltevéseit a tudomány mind fölforgatta s az előhaladni vágyó nép tudalmából kiirtotta. Épen ezért sürgeti az egylet a protestáns hitélet reformját, mert kész dogmatikát, bevégzett, az élettől elzárt egyházat nem ismer, sőt azt hiszi, hogy

az egyházi formák, tanok és intézmények nem egyebek, mint egy bizonyos adott időkornak és az uralkodó koreszméknek külső alakjai s kifejezései, melyek egyátalában nem birnak a változhatlanság jellegével, s épen ezért teljes joggal tagadja, hogy az egyház tanainak fejlődése és alkotmányrendszere egy bizonyos pontnál végét érje vagy — a mi még roszabb — a következő idők eszmefejlődésével és miveltségi haladásaival ellentétbe hozható legyen.

Ezen elvekből kiindulva a német Protestánsegylet czélja a községi elvnek komoly életbeléptetése oly módon, hogy az egyházi községek a Consistoriumok gyámkodásától mentessenek föl s idő teltével képeztessenek oda, hogy magukat zsinati gyülekezetek által kormányozhassák; más szóval: hogy a mig ekkorig csak mintegy „nyers anyag" a papság által kormányoztattak, s joguk egyedül az engedelmességben és fizetésben állott, ezen tul minden egyházi ügyeikbe befolyni s annak elintézésében activ részt venni legyen joguk és alkalmuk. Ama protestánsellenes hierarchiai irányt a Protestánsegylet meg akarja változtatni, a községek jogait viszszaadni, kiván a hierarchiai önképzelmektől megszabadult, a kor fejlődésével versenyt haladó papságot; követeli, hogy a betü igája megtöressék, a hitkényszer megszünjék, a szabad vizsgálódás joga el legyen ismerve, az itt-ott fanatizált papság protestánsellenes üzelme megzaboláztassék, valódi vallási türelem lépjen életbe, a különböző hitfelekezetek egyenjogusága ismertessék el, legyen tere, szabad lége és világossága a különböző egyházi nézetirányoknak és erkölcsi erőknek, s a német protestantismus egyesüljön egy jól szervezett Egyházközönséggé, mely képes legyen a nemzet öszszes erejét annak egyetemes javára hasznositni.

Van-e, a ki e czélok helyességét kétlené? Nem valódi protestáns elvek és nézetek-e ezek? S nem a nép javára vannak-e? E szerint a német Protestánsegylet reformegylet, de a mely nem gyülölséget és üldözést, hanem hálateljes elismerést és szeretettel nyujtott segélyt jogosan követel. Kötelessége minden protestánsnak az egylet reformátori törekvését gyámolitni, vele munkálkodni és küzdeni azon szent ügynek érdekében, melyet az a nép jövőjeért folytat [1]).

* * *

[1]) Hermannstädter Zeitung, 1875-ik évi folyam 231. számából, kivonatosan adva.

Akad ismét jóakaró birálóm — tudom előre — a ki gáncsolni fogja, hogy a csaknem mai nap eseményeit s egyházirodalmi tüneteit is e rovatomba fölveszem. Nem változtat elhatározásomon, s nem csinál rosz vért beszéde az oly embereknek, kikről elmondhatni, hogy készebbek a gonosz-mondásra, mint a szeretetre, s gyorsabbak a megitélésre, hogynem mint az igazságra. Én mult szenvedéseinket a jelen fényes elégtételében megdicsőitve látom, épen ugy, mint Krisztusnak, miután a kereszttel a hegyre érkezett, menybe menetele, azaz örök megdicsőülése és fölmagasztaltatása az időnek teljességében ott következett be. Őseink szuró töviskoszorui most kezdenek zöld levelekké válni. Az üldöztetések, a miket kiállottunk, a lenézetés, miben századokon át részesültünk, a gúny, mit elviselnünk kellett, s a sok mellőztetés és világi javainkban való kárvallás, mit győző ellenfeleink ránk mértek, kezdik számunkra az erkölcsi gyümölcsöket megteremni. Nincs oly emberi erőszak, nincs oly hatalmu ékesszólás, nem képzelhető oly mértékü elfogultság, nem irhatnak oly kicsinylőleg a fanatizált hierárchia képviselői, sem a katholikus és protestáns orthodoxia, hogy a mivelt emberiséggel elhitessék azt, hogy nekünk a hit- és meggyőződés szabadsága kivivásában nagy érdemünk ne volna; bármely erős dialectica sem birja elvitatni, hogy az unitárius hitvallás hivői, vallói és e hazában háromszáz éven át fentartói elvi győzedelmének napja közeledőben van. Ha e merésznek látszó állitásom támadóra talál s rá érkezésem lesz, fölveszem a vitát védelmére készséggel; addig legyen annak elég pregnáns bizonyitéka az épen most közölt berlini levél, mely kétségbevonhatlanul mutatja előttem, hogy a hitszabadság és vallás kérdéseiben való szabad vizsgálódás zászlóját, mit eddig mi tartánk gyönge kezünkben, ma Anglián és Észak-Amerikán kivül a nagy Németország is erős karjára ragadta s ha e nagy és szent munkát a hármas Briaraeus-kar egykor, majd teljes diadalra juttatja, nekünk parányi erdélyi unitárius hitfelekezetnek is kétségtelenül meg lesz benne a kezdők érdemrésze s dicsőségi osztályfele.

Egyházi és tanügyi szemle.

Az utóbbi pár hét alatt a következő mozzanatok érdemelnek megemlitést:

A magyar országgyülés a napokban egy új törvényt hozott „a népiskolai hatóságokról“. Erre szükség volt a megyei új szervezet miatt. E törvényczikk az 1868 évi népoktatási törvényczikkben a következő módositásokat teszi: 1. a megyei iskola-tanácsok eltöröltetnek s teendőjük a megyei állandó bizottságra száll. 2. Iskolaszékek nem csak a községi iskolákhoz állittatnak, hanem a felekezeti iskolákhoz is. Utóbbiakat a felekezeti egyházközség választja. A helybeli lelkész és iskola-tanitó az illető felekezeti iskolaszéknek tagjai. — 3.Iskolaszék tagja csak irni, olvasni tudó ember lehet. (Ez igen üdvös intézkedés.) — 4. Eltiltott iskolai könyveket használó tanitó kereset alá vétetik s állomását veszti. (Felette szükséges intézkedés az idegen ajku nemzetiségekkel szemben). — 5. Minden megyében állandó iskolai szakbizottság alakitandó tanügyhez értő emberekből, mely bizottságban az azon megyei felekezetek s tanitók is képviselve lesznek. Ezen bizottság tanácsadó és véleményező joggal bir minden iskolai ügyre nézve. — 6. A tanfelügyelő a megyei állandó bizottságnak rendes tagja s tanügyi dolgokban előadó. — 7. Ennélfogva a tanfelügyelők s iskolaszékek szorosabb viszonyba hozatnak a megyei hatósággal. (Az eddigi tapasztalatok után ez is nagyon szükséges intézkedés. A tanfelügyelők nem lesznek, mint eddig, elszigetelve; s az iskolatanácsok helyett maga a megye igazgató organuma müködik, melynek kezében eszközök vannak a végrehajtásra). — Egyebekben az 1868 évi XXXVIII. t. cz. fentartatik. Ezen törv. czikknek tehát most nem általános revideálása forgott fenn, hanem csak az új megyei szervezettel összhangba hozása. Kétségen kivül nyert ez által az 1868 évi népoktatási törv. czikk; a felekezetek iskolai viszonya pedig ugyanaz maradt az állammal szemben, a mi eddig volt. Csak szabatosabban formuláztatott az iskolai hatóságok eljárása, mi által müködésük eredményesebb lehet.

Szászország követi Poroszország példáját s a kormány itt is törvényjavaslatot terjesztett elő „az állam felségi-jogának szabá-

*

lyozásárol a róm. kath. egyházzal szemben". Ebben eltöröltetnek a zárdák, megszüntettetik az egyházi törvénykezés a polgári viszonyokra nézve, a főpapság pásztorleveleiben az ország törvényeit tisztelni tartozik, sat.

A lipcsei egyetem is, mely eddig orthodox szellemben működött, egy határozatot terjesztett a képviselőházhoz, melyben kivánja, hogy theol. tanári szék üresedése alkalmával szabadelvü theol. tanár is neveztessék ki. Indokul a korszellem haladását hozza fel, mely a szabad kutatás s gondolkozás irányának az egyetemről való kizárását nem engedi az egyetem jó hirnevének koczkáztatása nélkül. A képviselőház nagy többsége méltányosnak jelentette ki e kivánságot s a kormány már most ahoz képest fog intézkedni.

Francziaországban Waddington közokt miniszter nagy hatásu beszédet tartott a képviselőházban a tankötelezettség behozása mellett, melyet ebben a században, a Bourbon, Orleansi s Napoleoni kormányok egyaránt elleneztek. „Világosság és értelmi erő kell a népnek — mondá a miniszter — ezek a szabadság legerősebb biztositékai s a nemzeti erő biztos fokozásának alapjai". — S csodálatos dolog, hogy a magas klerus veszedelmet lát ez oly tiszta igazságban is; nagy aggodalommal ellenzi a tankötelezettség kimondását. A franczia köztársaság azonban most jó úton és határozottan halad s bizonyosnak vehető, hogy az emlitett elv nem sokára törvénynyé válik.

Spanyolországban az új alkotmánynak a vallások szabadságáról szóló részét kemény támadások után a kortes elfogadta. A kormány is síkra szállott mellette daczára a római kuria minden fenyegetéseinek. Ugy látszik, Spanyolországban is gyökeret vert már a szabadabb s emberiesebb gondolkozás anynyira, hogy a vallási türelem talán ott is állandó életet nyer. Gyönyörü beszédet mondott ez alkalommal a magas szellemü Castellár képviselő, meghatóan mutatva ki, hogy hazája nagy volt és dicső a hajdankorban s a középkorban is mindaddig, mig a vallási türelmetlenség uralkodóvá nem vált, mely aztán elhervasztott, elölt minden szellemi erőt és az országot pusztulásba döntötte.

Bny.

Levelezés.

London, 1876 május 4.

Tisztelt szerkesztő ur! April 28-án egy templommegnyitáson voltam jelen Nottinghamban, Londontól mintegy 120 angol mföldre. Engem ide az a vágy vezérelt, hogy tanuja legyek angol hitrokonink közt egy templom felszentelési ünnepélynek és hogy lássam a dissenterek ez egyik főhelyét. Engedje meg a tiszt. szerkesztő ur, hogy az ott látottaknak e levélben kifejezést adjak és hogy ez alkalomból kifolyólag nehány észrevételemet itt elmondjam.

A High Pavement Congregation, a mely a fent emlitett napon Nottinghamban egy gyönyörü góth stylben épült, mintegy 1200 fontba kerülő templomot nyitott meg, eredetét ama hivektől vette, a kik az 1662-ben az „Uniformity Act" [1]) következtében az angol püspöki egyházból kilépett papokat követvén, magvai lettek az ugynevezett dissenter és independens egyházaknak. Nottinghamban e hivek eleinte magánházba gyültek öszsze imádkozni, mignem 1691-ben egy kis kápolnát sikerült épitniök a „High Pavement"-en. E kápolna 1804-ben a gyülekezet igényeinek megfelelőleg megujittatván, szolgált egészen 1874-ig, a midőn a hivek gyors növekedése egy tágasabb egyház épitését tette szükségessé. A mű megkezdve és két év alatt bevégezve lőn. És a régi High Pavement Chapel helyén ma ott diszlik egy imposans templom „High Pavement Church" nemes áldozat emlékoszlopa gyanánt. A főérdem e szép épület létrehozásában kétségtelenül a gyülekezet derék ifju lelkészét Mr. Amstrongot illeti, a ki jeles szónoklatával és józan szabad szelleme és elveivel a gyülekezethez számos új tagot hóditott és a hitet nemes tettekben sikeresen miveltette. Azonban Mr. Claydennek is — jelenleg a clarence-roadi szabad ker. egyház lelkésze Londonban — nem kis része van a munkában. Mint nottinghami miniszter [2]) ő készitette el útját a műnek, a melyre Amstrong ur tette fel a koronát.

A megnyitási — vagy a mint mi szoktuk nevezni — a felszentelési ünnepély d. u. 3 órakor kezdődött. Három lelkész szolgált ez alkalommal, u. m. Mr. Amstrong, a helybeli lelkész, Mr. Clayden, Londonból, Mr. Charles Beard Liverpoolból. Az első vé-

---

[1]) Az „Uniformity Act", a mely egy nehány püspöknek befolyása következtében ment keresztül a Parlamentben, kötelezett minden papot a 39 articulus aláirására, és ugyanazon liturgia használására. Azok, a kik nem irtak alá, kénytelenittettek az angol egyházból kilépni.

[2]) Dissenter lelkészek magokat „ministerek"-nek és nem „clergymen"nek (papok) hivják, mint a püspöki egyháziak.

gezte a könyörgést, a második a bibliaolvasást. Ch. Beard beszélt, alapigékül vevén Gen. 28, 10—18. Ch. Beard leghathatósabb szónokaink egyike itten. Névre mindjárt Dr. Martineau után áll. Beszédét a közönség, mely ezeren felül volt, feszült figyelemmel hallgatta végig. A beszéd tárgyát a vallásos érzelem megsemmisithetlensége és annak a mi egyházunkban való teljes szabadsága képezte. A beszéd után gyüjtés rendeztetvén 140 fontot eredményezett [1]). Isteni tisztelet után, mely 3 órától 5 óráig tartott, jött a tea-meeting (thea-estély), a mely szintén kiválóan angol szokás. A teameetingek egyik gyakorlati oldala az, hogy az ember itt ismerőseivel találkozik, szót vált és új ismeretségeket köt. Thea után $^1/_2$8 órakor egy nagy terembe jöttünk öszsze az esti meetingre. Reám nézve ez különös érdekkel birt, mert itt szerencsés voltam látni és hallani angol hitrokonink több nevezetességeit Jelen volt itt: Dr. T. Martineau, a kinek neve Ó- és Új-Angliában nagy és tisztelt, mert nálanál a tiszta vallás és erkölcs ügyének fontosabb szolgálatokat a jelen nemzedék alatt nem sok ember tett. Benne mély vallásosság szabadelvüséggel és rendkivüli tudományossággal párosul. Jelen voltak továbbá: Mr. Ch. Beard, a kiről fennebb emlékeztem, Charles Wicksteed; P. W. Clayden papok, Mr. Moncure D. Convay, theista és több pap a vidékről. Ez öszszejövetel czélja volt: az alkalomból kifolyólag ugy nevezett „adresse"-ket tartani. Mr. W. Clark, elnök, megnyitván a gyülést egy rövid de csinos beszéddel, Mr. Ch. Wicksteed lépett elő s beszélt a következő tárgyról: „A mult öröksége és a jövő záloga". Aztán Dr. James Martineau: „Vallás és szabad kultura". Mr. Ch. Beard: „A vallás kilátásai Angliában". Mr. Convay: „A vallás kilátásai Amerikában". Mr. Clayden: „Vallás a világi életben". Mr. Amstrong: „Egyházunk czélja". Az egész egy szép énekkel és egy rövid imával záródott be.

A beszédekről hoszszas lenne részletesebben szólanom. De magára a gyülésre, mint olyanra, legyen szabad annál inkább felhivnom a figyelmet.

Egy tekintet a fenti beszédek sorozatára elégségesen fogja mutatni, hogy ily tárgyak taglalása, népszerü nyelven való fejtegetése a közönségben a vallás és egyház iránti érdeket nem kis mértékben emeli. S nevezetes, hogy itt egy templomfelszentelést, vagy évi nagy gyülést, vagy bármely más ünnepélyes egyházi öszszejövetelt mindig ily meetinggel kötnek öszsze. Ily természetü adressekre mindig szentelnek egy különös gyülést. Ez a közönségért, a közönség számára! S mekkora a gyakorlati haszon ebből! Mekkora hatást gyakorol az a népre, a midőn ily tárgyakról hallja jeles vezérférfiait közhelyen szólani. S én, a ki már több alkalommal vol-

[1]) Gyüjtés, vagy a mint mi szoktuk nevezni, adakozás, Angliában némely templomban minden vasárnap, némelyben csak havonként rendeztetik. Rendesen szép öszszegek gyülnek be. Az angol vallásáért páratlan áldozatkészséget tanusit minden alkalommal.

tam jelen ilyszerü meetingeken és láttam az érdekeltséget, mely nyomukban kelt, s tapasztaltam mint tartották azok a figyelmet élénkségben hetekig, hónapokig: teljesen meg vagyok győződve, hogy ha mi zsinatainkat, egyházi gyüléseinket, a közgyüléseket sat. ily meetingekkel kötnők öszsze, azoknak jótétony hatását elvitathatlanul fognók érezni. Nézetem szerint ez egyik jó alkalom lenne egyházunkban a különböző elemek öszszehozására, és azoknak az egyház testében való öszszhangzatosabb egyesitésére. A zsinattal öszszekötött ilyszerü meeting, például, találkozási pont lenne a város és a vidék, a központ és a környék, vagy világosabban szólva, kolozsvári embereink és a vidékiek közt. A köri gyüléssel öszszekötött pedig a közönség és a papság közt erősitné tetemesen a szellemi viszonyt. Zsinat alkalmával lehetne épen közvitákat rendezni, vallási, egyházi vagy épen világi korszerü kérdések felett. S igy gyakorlatilag a vidék és a központ egymás és a kor eszméi körébe szorosabban belépnének; egymástól kölcsönösen tanulnának, hozván az egyik talán több theoriát, a másik több praxist, nyervén mind a kettő kicserélés és a közegyesités által. Mindenesetre a kérdéses meetingek üdvösen munkálnának egyházunk tagjainak egy élő organismusba való hozatalára, egy ugy nevezett közszellem megteremtésére, a melyet soha sem egy fő létesit, hanem érzelmi és értelmi tehetségeinknek ugyanazokon a tárgyakon való együttes gyakorlása hoz létre. Talán igen is tova mentem, de nekem a tárgy mint a szellemi élet tevékenységére és egy együttes, öszszhangzatos szellemi életre jótékonyan munkáló eszköz igen fontosnak látszott és látszik.*) Vajha érthetően fejeztem volna ki magamat!

Mielőtt levelemet bezárnám, nem hagyhatom emlités nélkül, hogy a nottinghami High-Pavement Church ünnepélyhez hasonló ünnepélyek az utóbbi években többször fordultak elé a királyság különböző részeiben. Régi templomok megujittattak vagy helyökbe egészen újak emeltettek és főleg a „Britt. és foreign unit. Association“ tényleges befolyása következtében egészen új helyeken nyittattak meg az imádságnak. Egészben az unitarismus és szabad kereszténység ez országban örvendetesen töri útját előre, s szolgáljon bátoritásául hazánkban mindazoknak, a kik egy észszerü vallásért hittel és reménynyel küzdenek.

Péterfi Dénes.

---

*) Többször jutott ez már nekünk is eszünkbe s hogy hallgattunk vele, ezépp ugy sajnáljuk, mint az okot, mely hallgatásra birt. Azonban ha az eszme viszhangra talál: készséggel járulunk annak tisztázásához és formulázásához. Szerk.

K ü l ö n f é l é k.

Amerikai hitrokonaink vallásosságának és életrevalóságának szép bizonyitványa az alábbi értesités, illetőleg felhivás, melyet Fretwell t. barátunk szives volt nekünk is megküldeni:

Philadelphia, május 1-én 1876.

A helybeli értekezlet (conference) az „amerikai unitárius társulat“ philadelphiai „első unitárius congregationalis társaság“ közreműködésével ugy intézkedett, hogy a philadelphiai unitárius templom mellékter-mei (corner of Tenth and Locust Streets) a nemzetközi kiállitás alatt nyitva lesznek mint szabad helyiség, m i n d e n s z a b a d e l v ü k e r e s z t é n y b a r á t a i n k számára, s mintegy központ elveink terjesztésére. Könyveink és lapjaink ottan tartatnak idézés vagy olvasás végett, és a termek alkalmas helyül szolgálnak értekezletre mindennemü vallásos tárgyakról, melyek az emberi nem jólétét előmozditják.

Arra kérjük önt, hogy ezen felhivásunkat sziveskedjék közzé tenni a különböző egyházakban és más társulatokban, s biztositsa azon barátainkat, kik Philadelphiába jönek, a legszivélyesebb fogadtatásról a fennebbi helységben.

A philadelphiai Unitárius templom (Tenth and Locust streets) nyitva lesz nyilvános istenitisztelet és szónoklat végett vasárnap d. e. 11-kor és d. u. 8-kor. Kedd és péntek estvéken jeles szónokok felolvasásokat tartanak vallásos tárgyakról.

A b i z o t t m á n y.

E. Lewis, elnök. Mrs. Fanny B. Ames. Mrs. E. E. Denniston. Mrs. Susan P. Lesley. Miss Lily Jackson. Miss Lily H. Kay. Miss. Fanny A. Roberts. Tdő Ch. G. Ames. Tpő J. May Tdő. R. R. Shippen. B. H. Bartol. E. W. Clarke. John Ilsley. John. W. Wilson. John Fretwell jr.

Netaláni levélbeni megkeresések „To Secretary of Unitarian Commitee“. Post Office Box 2285. Philadelphia. P. a. czimezendő.

Ugyancsak ide vonatkozólag az „Unitárian Herald“ máj. 19-ki számából olvassuk, hogy a világkiállitás alatt Philadelphiában az amerikai legjelesebb unitárius szónokok, mint Dr. Clarke, Dr. Bellows, Dr. Hale és mások fognak prédikálni és felolvasásokat tartani. Továbbá, hogy

a bizottmány által bérendezett teremben a lehetőleg bé lesz mutatva a három utóbbi század unitárius egyházi irodalma. Jelesebb egyházi és nevelési müvek megszerzését, valamint az ide tartozó szaklapokra és folyóiratokra való előfizetéseket a bizottmány magára vállalja és közvetiti. Szóval czélja az igaz keresztény szellemet terjeszteni s ez által a közjóllétet előmozditani.

Ez aztán az apostoli munkásság!

A fennebbiekkel kapcsolatban megemlitjük, hogy egyházi tanácsunk is a Fretwell ur felszólitására 67 darab könyvet és egyházirodalmi munkát küldött át áméríkai testvéreink rendelkezésére. Egy pár, a 16-ik századból való latin munkán kivül ezeknek ők valószinüleg nem nagy hasznát veszik; de hiszszük, hogy a rokonszenv és testvéri szeretet szilárditására nem kis mértékben béfolynak.

A magyarországi protestánsegylet ez évi közgyülését május 14-n tartotta meg Kecskeméten. Ez volt az első közgyűlés, melylyet a fővároson kivül tartott az egylet, s nem tudjuk, ha vajjon az egyletet, vagy Kecskemét városát illeti-e a nagyobb elismerés; de annyi bizonyos, hogy a közgyülés a legnagyobb rokonszenvvel találkozott. Valóban, ha egyéb haszna nem lett volna is a protestánsegyletnek ez évi közgyüléséből, mint az a meggyőződés, hogy czélja és törekvése minden az ellen szórt guny és rágalom daczára, viszhangra talál: már ez magában oly nyereség, a melyet megbecsülni nem lehet. És mi óhajtjuk, hogy az egylet e meggyőződést használja fel saját létjogosultsága iránti bizalma megszilárditására. A zászlót, melyet kibontott, ne hajtsa össze. A golyók, melyek azt az ellenség táborából érik, lehet, hogy foszlányokra szaggatják; de az eszmét, melyet képvisel, nem bánthatják, mert az szent és sérthetetlen s épen ezért örökkévaló.

A közgyülést megelőző napon, máj. 13-n a központi választmány tartott ülést s késziteite elő a közgyülés tárgyait. A közgyülés tulajdonképpen május 14-n tartatott s isteni tisztelettel kezdődött reggeli 8 órakor. Az egyleti tagok, szám szerint 100—120-n, elnökük nt. F ö r d ö s L a j o s, kecskeméti ref. lelkész és főesperes vezetése alatt testületileg mentek a reformátusok szép és tágas templomába, mely a borus és esős idő daczára is jó formán megtelt. A gyülekezet éneke után, melyet méltán lehet a gyülekezet énekének nevezni, mert abban az egész gyülekezet részt vett s a melyet a gyönyörü hangu orgonát valóban művésziieg kezelő orgonista vezetett és kisért, F e j e s I s t v á n, sátoraljaujhelyi ref. lelkész tartotta az egyházi imát és beszédet, ez utóbbit jan. 16, 12—14 eme szavaira alapitván: „M é g s o k d o l g o k v a n n a k,

melyeket néktek kellene mondanom, de most el nem hordozhatjátok s. t. b.“ A szónokot, kit már müveiből ismerhet a protestáns lelkészi kar, e beszédével is fényes jelét adta annak, hogy nem rabja az elavult confessióknak, mert a kik a confessiókhoz mereven ragaszkodnak, azok Jézusnak hasonló nyilatkozatait nem is használhatják beszédtárgyul. Beszéde az igazság keresése iránti vágy s ezen alapuló mély meggyőződés nyilatkozata volt s mert szivből jött, szivhez szólott.

Isteni tisztelet után, mely 10 óra körül végződött, az egylet tagjai s számos érdeklődők a ref. főiskola tanácstermébe gyültek s az elnők megnyitván a gyülést, felolvastatott a titkári jelentés, melyből kiemeljük a többek közül, hogy a prot. egylet által meginditott theol. könyvtárnak jelenleg 680 előfizetője van; továbbá, hogy Ballagi Mór ur az uj forditásban kiadni tervezett biblia összes költségeinek hordozását az e czélra külön befolyt előfizetések mellett magára vállalta. — Ezt követte volna Jeskó Lajos ur felolvasása a vallástanitás kérdéséről, kit azonban véletlen körülmények megakadályozván abban, hogy a közgyülésre megjelenjék, a tárgy feletti vitatkozás elmaradt, egyedül Ballagi Mór szólott hozzá, azon nézetnek adván kifejezést, hogy a vallást a népiskolában a rendes tanitónak kellene tanitnia s a pap csak a confirmálást végezze. Ezután e folyóirat egyik szerkesztője, Ferencz József tartott felolvasást e tárgy felett: „A vallás külformáinak befolyása a hitéletre“, melyet a Ker. Magvető következő füzetében ki fogunk adni egész terjedelmében. A prot. egylet a maga évkönyvében a többi beszédekkel és tárgyalásokkal együtt s külön nyomatban is már kiadta. Délután a számadásvizsgáló bizottságok jelentései, az évkönyv kiadása feletti határozatok s a tisztviselők és választmányi tagok megválasztása után, a közgyülés a jövőben vetett teljes bizalommal lőn az elnök által bezárva.

A budapesti unitárius fiók-egyház község szervezeti szabályai az egyházi képviselő tanács által f. évi január 16-án 8. sz. a. jóváhagyatván, az emlitett fiók-egyház község Budapesten ez év husvét első napján megalakult. Az alakuló közgyülés imával és urvacsora-vétellel nyittatott meg. Azután felolvastatván a jóváhagyott szabályok, gondnokká Hajós János, titkárrá Buzogány Áron, pénztárnokká Végh József, a kebli egyh. tanács tagjaivá a fennebbieken kivül Jakab Elek, Hatala Péter, Sebes Pál és Bedő Albert választattak meg.

A szervezeti szabályok szerint az emlitett fiókegyházközségnek tagjai a fővárosban s ahoz közelebb fekvő megyékben lakó minden unitárius vallásu férfi és nő, a ki magát a fiók-egyházközség tagjainak névsorába beiratja s a fiók-egyházközség költségeinek fedezéséhez járul.

E fiók-egyházközség a kolozsvári anya-ekklézsiához tartozik s ennek első papja egyszersmind a budapesti unitárius fiók-egyházközségnek is rendes lelkésze, ki évenkint egyelőre kétszer tart nyilvános istenitiszteletet Budapesten. Az anyakönyvi adatok az anya-ekklézsia matriculáiba iratnak be. Az időközben felmerülő teendőkre nézve a keb. egyháztanács, s különösen a gondnok és titkár intézkednek.

Budapesti hitrokonink nyolcz év óta fáradoznak valamely egyházi szervezet létrehozásán. Czéljukat különböző módon kisérlették meg elérni. Mi lelkünkből örvendünk, hogy a nehézségek nem lankasztották el végkép őket s elvégre is — habár most csak egy fiók-egyházközség alakjában, megalapitották az első unitárius egyházi társulatot túl a Királyhágón, hol 300 éven át egyházunk létjogától meg volt fosztva. Isten áldása legyen a még gyenge testületen, melyhez sok szép reményünk van fűzve.

A róm. katholikus egyház nem szünik meg a más vallásuak egyéni és polgári jogait az országos törvények daczára kétségbe vonni, s a mi legszentebb, családi életét megtámadni. Mert avagy nem megtámadása-e a családi életnek, ha egy pap törvényesen megkötött házasságból született gyermeket törvénytelennek jegyez bé az anyakönyvbe? E történt közelebbről Hatala Péterrel is, ki róm. katholikusból unitáriussá levén, törvényes házasságra lépett egy róm. katholikus vallásu hajadonnal. E házasságból egy leány-gyermek született, kit az édes atya a törvények iránti tiszteletből, mely azt tartja, hogy a fiu az apa s a leány az anya vallását követi, a pest-belvárosi plebánián kereszteltetett meg; de mivel a katholikus egyház szerint egy áldozár házasságra nem léphet, s Hatala mielőtt unitáriussá lett volna, áldozár volt, az illető plebánián a leányka törvénytelennek iratott be. Hiszen, mi nem bánjuk, ha a róm. kath. egyháznak kedve telik benne, hogy a szentséget osztogató papságnak megtiltja, szerinte, egyik szentséggel, a házassággal való élést, s ezeknek gyermekeit törvényteleneknek is jegyzi be; de Hatala Péter, vagy bármely más áldozár, mikor unitáriussá vagy protestánssá lett, többé nem tartozik az ő hatósága és egyházi törvényei alá s ennek jogait sértve, sérti azon vallásfelekezet jogait, melynek az illető tagjává lőn, s a mely Magyarországon éppen ugy el van ismerve, mint a róm. kath. egyház. Avagy mit mondana a róm. kath. egyház, ha teszem, a protestáns egyház, minden katholikussal kötött házasságot törvénytelennek nézne, s illetőleg az ilyen házasságból született gyermekeket törvényteleneknek irná be az anyakönyvbe? Tudom, hogy lenne lárma és kiabálás. És méltán. Ugyan kérdjük: miért cselekszi hát má-

sokkal, a mit magának nem óhajtana? Örömmel olvastuk a „Hon" idei 130. számában azt a felszólalást, mely épp e tárgyban tétetett. A mint az érintett czikkből látjuk, Hatala már megtette a törvényes lépéseket arra, hogy az anyakönyv hivatalosan kiigazittassék és leánya törvényesnek irassék. Semmi kétségünk, hogy nyert pere lesz; különben azt kellene hinnünk, hogy Magyarországon nem az országgyülés által hozott törvények, hanem a római pápa uralkodik. Mi tiszteljük a vallásfelekezetek autonomikus jogát, mert magunk is azzal élünk; de azt sem magunknak nem kivánjuk, sem másoknak nem engedjük meg, hogy az állam törvényeivel ellenkező törvényeket hozhassanak. S végül is legyen szabad arra figyelmeztetnünk a róm. kath. egyház hierarchiáját, hogy hasonló eljárásokkal, legbiztosabban elősegiti és útját egyengeti annak, a mitól ő leginkább fél: értjük a polgári házasságot.

A kolozsvári tüzvész alkalmából, mely a mult ápril 22-én városunk egy jelentékeny részét elpusztitotta, már eddig több mint 16,000 frt könyöradomány gyült be. Feljegyezzük ezt azért, mert nekünk ugy tetszik, hogy ez a legkézzelfoghatóbb czáfolata annak a vádnak, melylyel sokan korunkat megbélyegezni szeretik, hogy az vallástalan. Szerintünk a vallásosságnak egyik legszebb jele az emberbaráti szeretet. Jézus is azt mondá: „arról ismernek meg, hogy az én tanitványaim vagytok, ha egymást szeretitek." Bizony, a ki másnak szükségében segélyt nyujt és másokkal jót teszen, nem lehet vallástalan. A romok helyén, ha lassan is, de az épitkezések folynak. A kárvallottak között — fájdalom — olyanok is vannak, a kiknek többé nem áll módjukban maguknak hajlékot emelni, annyival inkább, mert az épitkezésnek jövőre tüzbiztosnak kell lenni, a mi nagyobb költséget igényel, mint az eddigi deszkás és zsindelyes épületek. Mi nem tudunk elég hálát adni az isteni gondviselésnek, hogy az egyházunkat fenyegető csapást rólunk elforditotta. Templomunk, főtanodánk, leányiskolánk, papi és tanári szállásaink mind a tüz torkában voltak.

Sz. Kereszturi középtanodánk körében élénk mozgalom nyilatkozik a Jakab Elek könyvtára megvásárlása érdekében. Az eszme megpenditője Kozma Ferencz, képezdei ig. tanár s egyszersmind sz.-keresztúri iskolánk felügyelő gondnoka; az ügy élén Dániel Gábor főispán úr s ugyancsak felügyelő gondnok áll. A könyvtár árát maga a tulajdonos 2000 frtba állapitotta meg, melyből 500 frtot szintén ő fedez, illetőleg azt a czél érdekében elengedi, a fennmaradó 1500 frt kiteremtésére az aláirások jó sikerrel megindultak. Kozma Ferencz f. év apr. 29-n egy hangversenyt is rendezett e czélra, melynek tán 200 frt volt a jöve-

delme. A Jakab Elek könyvtárát egyházközönségünkben megtartani annyival nagyobb érdekünkben áll, mert abban felette becses unitáriumok vannak.

Májálisok. Iskoláink tanuló ifjusága az évi májálisokat az idén mindenütt jotékony czélokkal kötötte össze. Igy Kolozsvártt május 17-én részben a tüzkárosultak, részben e főiskolai „Apollo-kör" javára; Tordán május 14-én a torna-eszközök beszerzésének költségei fedezésére; Toroczkón május 21-én a magyarországi árvizkárosultak javára májálisozott tanuló ifjuságunk. Ez aztán nem csak unitárismus, hanem utilitarismus is.

A közvizsgák, mire e füzetünk kikerül sajtó alól, már javában fognak folyni iskoláinkban. Miután a nyilvánosság megkivánja, hogy az évi eredményről mi is számoljunk, ha külön iskolai tudósitásokat nem adhatunk, legalább az eddigi módon számoljunk be röviden a tanügy barátainak e folyóiratunkban. Mi végre tisztelettel felkérjük az illető isk. igazgatókat, hogy ne sajnálják a jelen isk. évre szóló rövid értesitéseiket ha lehet jul. 15-ig a szerkesztőséghez beküldeni.

Szilágyi Ferencz, a magy. tud. akadémia tagja, a kolozsvári ev. ref. főtanoda egykori tanára, a történelem egyik hivatott munkása s utolsó pillanatig fáradhatlan buvára halálát mély tisztelettel följegyezni mi sem mulaszthatjuk el, annyival inkább, mert folyóiratunktól sem vonta meg figyelmét, s egy pár becses történeti adattal gazdagitotta a mi szerény egyházi irodalmunkat is. Május hó 20-án 80 éves korában véget ért életét kétszeresen széppé tette az, hogy még halálát megelőzött napon is szokott kedvteléssel társalgott könyveivel. Neki igazán szép korona volt a vénség. Legyen oly csendes nyugalma, mint áldott emléke!

A Deák Ferencz tiszteletére rendezett gyászünnepélyek alkalmából két emlékbeszédet kaptunk. Egyik Szász Gerő, kolozsvári ref. első pap és esperes által az erdélyi év. ref. egyházk. igazg. által el rendelt Deák-gyászünnepélyen, apr. 2-án 1876-ban, a kolozsvári b. farkasutczai templomban elmondott emlékbeszéd. E beszéd, melyet mi épp oly élvezettel olvastunk el, mint a minővel annak idejében a templomban meghallgattunk, tartalmilag és formailag egyaránt kitünő, méltó a költőszónokhoz, valamint hazánk nagy fia és bölcse emlékezetéhez. Ára 30 kr. s tiszta jövedelme a felállitandó Deák-szoborra fordittatik. A másik emlékbeszédet Kövendi Nagy Miklós, gymn. tanár irta és mondotta el a mezőturi reform. gymnasium kebelében rendezett iskolai Deák Ferencz gyászünnepélyén febr. 16-án 1876. Szerző Deák Ferencznek

csinosan öszszevont életirata után czéljához képest főleg az ifjuságot kívánja hazaszeretetre buzditni.

A „**Figyelő**“ czimű irodalmi, szépművészeti és kritikai heti lap juliustól kezdve irodalomtörténeti folyóirattá fog alakittatni, és havonként 4 ives füzetben jelenik meg. Előfizetési ára egész évre 8 frt., félévre 4 frt. Az előfizetési pénzek Budapestre IV. vácziutcza 18 sz. Abafi Aigner Lajos szerkesztő és kiadó tulajdonoshoz küldendők. Ugyancsak itt lehet előfizetni Lenkey Ferencz a „Biblia iratása“ czimű munkájára, mely juliusban fog megjelenni 10—12 ivnyi terjedelemben. Ára 1 frt.

Keresztény Magvetőnk a sajtó részéről is mind több figyelemben részesül. A fennebb emlitett „Figyelő“ czimű hetilap aprilis 16-ki számában Abafi Lajos ismerteti a jelen évi 1-ső füzetben Kozma Ferencztől megjelent Kozma Gergely életrajzát. A 2-ik füzetből Simén Domokosnak a magyar nyelven megjelent egyetlen anabaptista könyvről irt ismertetését a „Hon“ czimű napilap egész terjedelemben átvette. Nem akarunk magunknak ezzel tömjénfüstöt gyujtani, hanem felhasználjuk önbizalmunk és kötelességérzetünk ébresztésére és szilárditására.

Zsinati prédikátorok. A jelen év augustus havában Árkoson tartandó zsinaton az első vagyis a megnyitás napján Derzsi Károly, tordai középtanodai tanár, második nap, mikor az új papok felszenteltetnek, Derzsi József, kolozsvári egyik pap és tanár fognak prédikálni.

Az erdélyi ev. ref. egyház kerületi közgyülésen, mely éppen most foly N.-Enyeden, a nagy hullámokat vert papnövelde kérdése végmegoldást nyert. A n.-enyedi papi seminárium helyt marad; de kimondatott egy theol. fakultás Kolozsváron leendő felálitásának szükségessége is s ez irányban tovább működni Szász Domokos megbizatott. Az eszme létjogosulfsága tehát elismertetett s miután a vita folyamában több oldalról felmerült az a nézet, hogy tulajdonképpen a kolozsvári egyetem lenne az állam által egy prot. theol. fakultással kibővitendő: ebben a formában az ügy többé n.mcsak a ref. egyházé, hanem a mienk is. Tekintve az ország financziális állapotát, ez idő szerint a kérdés megoldásának nem igérünk sikert, de tagadhatatlan, hogy az egyetem fogalma a theol. tudományokat is magába zárja s ha van a budapesti egyetem mellett egy rom. kath. theol. fakultás, helyén volna, hogy a kolozsvári mellett is állittassék legalább egy prot. theol. fakultás.

Sajtó hiba. A Ker. Magvető 2-ik füzetében Gróf Kunn Géza: „Elmélkedés az erényről czimü értekezésében két értelemzavaró sajtó hiba maradt, a melyeket kiigazitani kérünk. A 118-ik lapon f. 17. sorban „nagyságának“ helyett „muzsájának“ és a 121-ik lapon a 17-ik sorban „mult“ helyett „muló“ olvasandó.

Arany-könyv.

1. A Dávid Ferencz-alapitványra tett kegyes adományok.

Kilenczedik közlemény.

A *-gal jegyzettek másodszor, a **-gal jegyzettek harmadszor adakoztak.

		ft.	kr.
2128.	*Haller Károly, egyet. tanár, két leányáért 1876-ra	2	—
	*Mikó Béla N.-Bányáról	8	—
	Török Sámuel gyüjtőivén:		
2130.	*Török Sámuel .	5	—
	*Szt. Mihályi anyaekkl.	3	—
	Kobátfalvi leányekkl.	1	—
	Benczédi „ .	1	—
	együtt	10	—
	Sz. Kereszturi ekkla. húsvéti perselyp.	—	60
	*Pogány Károly kir. tábl. biró M.-Vásárhelyt	8	—
	Szováthi ekkla. húsvéti perselypénz . .	—	64
	*Sándor Istvánné Gyergyai Klára . . .	6	—
	Esperes Farkas György úr által:		
	Szt Gericzéből perselyp.	3	06
	Nyomátról „	2	—
2140.	Ugyanonnan gyüjtemény	1	53
	együtt	6	59
	Ugyancsak az esper. úr által küldve		
	Nagy Mózes iszlói pap gyüjtőivével:		
	Györfi János . .	—	20
	Komáromi Anna 5 évig adja	1	—
	Kozma József . .	—	10
	Nagy Ferencz r. k.	—	5
	Tóth Zsigmond . .	—	4
	H. Demeter János r.	—	5
	Iszlai János . . .	—	7
	Rusz József r. . .	—	3
	Átvitel	41	83

		ft.	kr.
	Áthozatal	41	83
	Mátyási András r. .	—	3
2150.	Demeter János . .	—	3
	Ferenczi Zsigmond r.	—	8
	Kelemen János r. .	—	5
	Györfi György . .	—	10
	Jenei Mózes . . .	—	5
	Halász Pál r. . .	—	5
	Török Zsigmond r.	—	10
	Koppándi Mihály .	—	5
	Kodok Mózes . .	—	20
	Kodok Sámuel . .	—	20
2160.	Boér Mihály r. k. .	—	20
	Iszlai Ferencz r. .	—	10
	Demeter Elek . .	—	5
	Iszlai István . . .	—	5
	Iszlai Lajos . . .	—	8
	Nagy Mózes . . .	—	40
	együtt	3	51
	Sándor János Sz. Kereszturról . . .	2	—
	**Botár Ferencz Zsibóról	15	—
2170.	Nagy Samu Sz. Csehből	1	—
	Kelemen Alb. lelkész és Biás István ügyvéd gyüjtőivén M.-Vásárhelyről másodszori gyüjtés 1876-ra		
	*Filep Albert . . .	5	—
	*Kelemen Albert . .	5	—
	*Kelemen István . .	5	—
	*Biás István . . .	2	—
	*Biás Istvánné . .	1	—
	+Fenyő István . .	1	—
	*Gruz István . . .	2	—
	*Ferencz Károly . .	2	—
	Átvitel	63	34

	fr.	kr.
Áthozatal	63	34
*Fekete Gábor . .	2	—
2180. *Szolga Miklós . .	2	—
Szabó József . . .	1	—
Bodola János . . .	1	—
*Jeddi Sándor . .	—	40
Hajnal József . .	—	50
*Dájbukát János . .	1	—
együtt	30	90
Gyöngyösi Dénes Ny. Szt. Lászlóról .	2	—
**Özv. Gyergyai Ferenczné	10	—
**Özv. Fejér Mártonné	10	—
**Végh Sámuel elszámolásból fennmaradt	2	50
Átvitel	118	74

	fr.	kr.
Áthozatal	118	74
2190. Pálfi Károly tanár Tordáról	10	—
Mózes András lelkész Abrudbányáról:		
Dr. Nagy Károly .	5	—
Húsvéti perselyp. .	1	—
együtt	6	—
Szovátról pünkösti perselypénz	—	52
A kolozsvári templomban gyült perselypénz 1875. nov. 29-kétől 1876. jun. 11-ig	19	10
Kilenczedik közl. összesen	154	36
Hozzáadva az előbbi 8 közl.	3454	58
A Dávid F. alap. tesz	3608	94

„Sikerül, mert akarjuk.“ E rövid, de nagy jelentőségü szavak kiséretében küldé be hozzám e közleményben foglalt egyik nemes adakozó most másodszori becses adományát. Szeretem hinni, hogy mindazok, a kik már másodszor, sőt harmadszor is megújitották adományaikat — s e közleményben jobbára mind ilyenekkel találkozunk — hasonlóan gondolkoznak. Én a magam részéről nem keresek újabban buzditó szavakat. Legyen elég e jók és nemesek példájára mutatnom. Legyen elég hivatkoznom a Toldy Ferencz levelére, melyet e füzetben vesznek t. olvasóink. A kiket ezek nem győznek meg arról, hogy a Dávid Ferencz-alapitvány eszméje méltó a pártolásra és áldozatra, azokat a szentlélek sem fogja felvilágositani és meginditani. Azokat, a kik már ismételve adakoznak, tisztelettel kérem. sziveskedjenek a beküldéskor ezt megjegyezni, hogy a szerint megjelelhessem a kimutatásban.

Kolozsvártt, jun. 12-én, 1876.

Ferencz József.

Kolozsvári ekklézsiánk klenodiumai a közelebbi pünköst alkalmával egy urasztali megaranyozott szép és értékes ezüst kehelylyel szaporodtak, melyet P. Horváth Borbára ő nagysága adományozott.